

Süli Attila

CSISZÉR GÁBOR MÁTYÁS-HUSZÁR VISSZAEMLEKEZÉSE

Bevezetés

Csiszér Gábor, a 15. (Mátyás) huszárezred egykori őrmestere egy rendkívül érdekes és komoly forrásértékkel bíró memoárt hagyományozott az utókorra.

Ez annak ellenére igaz, hogy a fenti alakulatról, mely a honvéd huszárezredek sorába tartozott számos visszaemlékezés készült. Ezek az eddigi ismereteink szerint az alábbiak¹:

1	Szentkatolnai Bíró Lajos ²	Nyárády Gábor: Elfelejtett írás Bem tábornok erdélyi hadműveleteiről. Szentkatolnai Bíró Lajos emlékezései. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 106. (1993) 2. sz. 107–127.
2	Bíró Sámuel visszaemlékezése	Az eredeti magántulajdonban. Nyomtatásban megjelent: Süli Attila: Bíró Sámuel visszaemlékezése. In: <i>Hadtörténelmi Múzeum Értesítője</i> . 16. Budapest, 2016. 91–122.
3	Csiszér Gábor ³	Eredetije az Ereky-múzeumban Kolozsváron. Gépelt másolat Böződi György hagyatékában, az Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárában, Kolozsváron. Kivonatolva közli Demeter Lajos: <i>A hazáért „a patakokat a mi vérünk festette pirosra”. Sepsiszentgyörgy, Kilyén és Szotyor területén nyugvó 1848/49-es szabadságharcosok.</i> Sepsiszentgyörgy, 2001. 58–60.
4	Dercsényi Kálmán ⁴ : <i>Bem tábornok erdélyi hadjárata 1848–49-ben.</i> Budapest, é. n.	–
	Dercsényi Kálmán naplója	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye.
5	Dercsényi László ⁵ visszaemlékezése	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye.
6	Eszterházy Kálmán gróf ⁶	Hegyesy Vilmos: Gróf Eszterházy Kálmán életéből. <i>Erdélyi Múzeum</i> , 33–34. (1916–1917), 11–12. sz. 24–51.
7	Fekete Ferenc Kossuth-husár naplója	<i>Erdélyi Múzeum</i> , 21. (1904) 7. sz. 381–396. Közli: Pap Domokos.
8	Imreh Sándor ⁷ : <i>Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben.</i> S. a. r. ⁸ : Pásztai László. Budapest, 2003.	–
9	Jakab Elek ⁸ : <i>Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések.</i> Bp, 1880.	–

¹ Az alakulathoz köthető visszaemlékezések többségét ismerteti: HERMANN Róbert 2014, 251–253.

² Szentkatolnai Bíró Lajos (1820–1884) a 15. (Mátyás) huszárezred századosa.

³ Csiszér Gábor a 15. (Mátyás) huszárezred őrmestere.

⁴ Dercsényi Kálmán (1824–1893) a 15. (Mátyás) huszárezred főhadnagya.

⁵ Dercsényi László (1822–1899) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

⁶ Eszterházy Kálmán gróf (1830–1916) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.

⁷ Imreh Sándor (1830–1895) nyomdász, szakíró, nyomdavezető és 1848–49-es Mátyás-husár.

⁸ S.a.r. = sajtó alá rendezte

⁹ Jakab Elek (1820–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

10	Kinizsi István ¹⁰ : <i>A „Sánta Huszár” naplója. – Történelmi emlékek az 1848–1849-es magyar szabadságharc katonáinak emigrációs életéből.</i> Veress Endre nyomán sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Sebestyén Mihály, Marosvásárhely, 1999.	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár.
11	Koós Ferenc ¹¹ : <i>Életem és emlékeim. 1828–1890</i> , I-II. Brassó, 1890.	–
12	K. Horváth Ignác ¹² : <i>Töredékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratokról.</i>	<i>Határvidék, I.</i> Sepsiszentgyörgy, 2003. 7–52. S. a. r.: Demeter Lajos.
13	Máday Ferenc ¹³ : Háromszéki viszonyok.	<i>Martius Tizenötödike</i> , 2. (1849) 90. sz., 1849. május 29. 350–352. Kritikai közlése: Süli Attila: Máday Ferenc Mátyás-huszár százados visszaemlékezése Háromszék önvédelmi harcáról. <i>Korunk</i> , 27. (2016) 12. sz. 100–106.
14	Szalai Elek ¹⁴ visszaemlékezései 1848–49-re.	<i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 106. (1993) 1. sz. 145–173. Közli: Lenkefi Ferenc. ¹⁵
15	Szász Lajos ¹⁶	Szász Lajos: A vöröstoronyi csata. 1848–49. <i>Történelmi Lapok</i> , 3. (1894) 3. sz. 152–154, 161–162.
16	Szerdahelyi Kálmán ¹⁷	Színészeink a szabadságharcban. Szerdahelyi Kálmán: honvédkoromból. <i>Kunsági [Illésy György] – Potemkin [Ödön]: Honvédvilág</i> , I., Pest, 1868. 129–136.
17	Székely Gergely ¹⁸ Hetvenhárom év itthon. Brassó, 1895.	–
18	Vajasdi Lajos visszaemlékezése.	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár.
19	Veres Sándor emlékirata.	Seres András: <i>Szemtanúk vallomásai az 1848-49-es szabadságharcról</i> , Sepsiszentgyörgy, 1992. 8–22.
20	Nagy Sándor visszaemlékezése	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár.

A 15. (Mátyás) huszárezred szerepe az 1848-49-es szabadságharcban

Korszakunkban a lovasság könnyű-és nehézlovaságra tagolódott. A császári-királyi haderő huszársága 12 ezredből állt, melyek teljesen magyarországi kiegészítésűek voltak. 1848 őszétől az utóbbiakhoz hat újabb, honvéd huszárezredet állítottak fel. (13–18.) A könnyűlovasság feladata a felderítés, rajtaütés, előőrsi

szolgálat és a portyázás, illetve az ellenséges felderítés megakadályozása volt. A huszárezredek nyolc századból álltak, melyekből két század képezett egy osztályt. Az osztályokat vezénylőjükéről ezredesi, alezredesi, 1. őrnagyi és 2. őrnagyi osztálynak nevezték.¹⁹

A 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztályának szervezését 1848 júliusában kezdték meg Mikes Kelemen²⁰ és Bethlen Gergely grófok²¹. Augusztus végétől Berzenczey László kormánybiztos – a Kossuth Lajos

¹⁰ Kinizsi István (1826-1886) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

¹¹ Koós Ferenc (1828-1905) református lelkész, író, 1848-49-es Mátyás huszár.

¹² K. Horváth Ignác (1814–1915) a 15. (Mátyás) huszárezred alezredese.

¹³ Máday Ferenc (1808–?) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

¹⁴ Szalay Elek (1820–1896) Mátyás huszár, majd a 135. honvédszázalaj hadnagya.

¹⁵ A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött példánynak a befejezése hiányzik. Létezik azonban egy teljes példány is, ez Kolozsváron,

az egykori ereklyemúzeum anyagában található.

¹⁶ Szász Lajos a 15. (Mátyás) huszárezred tizedese.

¹⁷ Szerdahelyi Kálmán (1829–1872) Mátyás huszár, majd a 4. honvéd vadászrezred főhadnagya.

¹⁸ Székely Gergely (1822–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.

¹⁹ HERMANN Róbert 2001, 35–36.

²⁰ Mikes Kelemen gróf (1820–1849) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.

²¹ Bethlen Gergely gróf (1812–1867) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.

pénzügyminisztertől nyert felhatalmazás alapján - a Székelyföldön újabb négy osztály szervezését kezdte meg. Így az alakulat a huszárezredek közül egyedülként nem négy, hanem öt osztályból, vagyis tíz századból állt. Nevük a Kossuth lovagokról Hunyadi-, majd Mátyás-huszárokra változott. Az alakulat kolozsvári osztálya (Mikes őrnagy) 1848. november közepétől a Partiumba szorult és az erdélyi magyar hadtest állományához tartozott. A székelyföldi Mátyás-huszárok pedig Háromszékre vonultak vissza, ahol derekasan kivették részüket a törvényhatóság önvédelmi harcából. A kolozsvári osztály a december közepétől, József Bem vezérőrnagy irányításával kezdődő magyar ellentámadás első jelentősebb összecsapásában, a december 20-án vívott zsibói ütközetben kitüntették magukat. Időközben Észak-Erdélyben újabb két századot szerveztek (2. osztály), ennek parancsnoka Pálffy Domokos²² őrnagy lett. A Mátyás huszárok végigharcolták Észak-Erdély és a Székelyföld felszabadítását, jelen voltak Nagyszében 1849. január 21-i sikertelen ostrománál, ahol parancsnokuk, Mikes ezredes hősi halált halt. Január végétől tovább folyt az ezred szervezése, a Székelyföldön Gál Sándor²³ ezredes irányítása alatt újabb négy századot állítottak fel. Ezen két vett részt osztály dél Erdély visszafoglalásában, 1849 márciusában. Az utóbbiak közül egy osztályt Bem áprilisban a Temesköz felszabadítására magával vitt, ezen két század már nem tért vissza Erdélybe, hanem a délvidéki IV. hadtest alárendeltségébe került és a szabadságharc bukásáig itt tevékenykedtek. Többek között a július 14-én vívott kishegyési ütközetben is jelen voltak. Ezalatt Erdélyben felállították az ötödik osztályt is, bár az utóbbi felszerelése már komoly nehézségekbe ütközött. Az 1849 nyarán vívott erdélyi és délvidéki ütközetekben szinte mindenhol jelen voltak a Mátyás huszárok. Legnagyobb részük felmorzsolódott az orosz-osztrák csapatokkal vívott harcokban, a maradványaik Dévánál (augusztus 18.) és Zsibónál (augusztus 25.) tették le a fegyvert.²⁴

Csiszér Gábor életútja, családja és visszaemlékezése

Az emlékirat szerzője, Csiszér Gábor, Mátyás-huszár őrmester 1826-ben született a háromszéki Egerpatakon. Székely származású és református vallású

volt. Édesapja gidófalvi id. Csiszér Gábor egerpataki lelkész, 49. évig szolgált a faluban. Édesanyja, a székely nemesi származású nagyborosnyói Bede Ágnes volt. Tizen voltak testvérek, öt fiú (Mózes, Dániel, Zsigmond, Gábor, István) és öt lány (Zsuzsa, Sára, Anna, Ágnes, Ráchel). Testvérei közül a szabadságharcban Csiszér Dániel (1829–1889) „honvéd kezelő hadnagy”, Csiszér Mózes (1833–?) tüzér volt. Zsigmond parajdi lelkipásztor, István Felső-Fehér vármegyei főbíró lett.

Csiszér Gábor 1841-ben subscribált a székelyudvarhelyi református kollégiumban. Jellemzése szerint „...az 1848-iki eszmék kivívásában tevékeny részt vett”. A 15. Mátyás-huszárezredben szolgált a fegyverletételig.

1854. május 18-án nősült, neje Dánér Ágnes volt. Gyermekük: Ilona (sz. 1868), Gábor (sz. 1871), Sándor (sz. 1873) és Erzsébet (sz. 1878) voltak.

Apjától vette át az egerpataki parókiát, 1858. január 13–1859-ig segéd lelkipásztor, majd haláláig a falu lelkésze, 1872–1891 között a Sepsi Egyházmege esperese.

A Rikán Belüli Honvédegyelet tagja. falujában a Kossuth-kultusz ápolója, a kulturális élet egyik mozgató rugója. Hívei az egerpataki templom előtt díszes obeliszket állítottak az emlékére. 1899. június 14-én hunyt el a szülőfalujában.²⁵

Visszaemlékezését, amelyet barátja és egykori bajtársa, Koós Ferenc nyugalmazott tanfelügyelő ösztönzésére készített el, a kolozsvári 1848–49-es országos ereklyemúzeumnak adományozta. Innen került a gyűjtemény későbbi vezetőjéhez, Bözödi Györgyhöz, aki sajtó alá kívánta rendezni azt, de ez végül elmaradt. Innen pedig a neves erdélyi tudós hagyatékának részeként az *Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárához*²⁶, Kolozsvárra. A kéziratot Fejér Tamás, az Erdélyi Tudományos Egyesület tudományos munkatársa fényképezte le számomra, önzetlen segítségéért itt szeretnék köszönetet mondani.

A forrást a jelenlegi helyesírás és központosítás szabályai szerint, az eltérő alakok megtartásával rendeztem sajtó alá.

²² Pálffy Domokos (1812–1871) a 15. (Mátyás) huszárezred őrnagy.

²³ Gál Sándor (1817–1866) ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.

²⁴ KEDVES Gyula 1992, 60.; SÜLI Attila 2011, 146–196.

²⁵ Csiszér Gábor életrajzi adatait Demeter Lajos sepsiszentgyörgyi helytörténész bocsátotta a rendelkezésemre. Segítségét itt

szeretném megköszönni.

²⁶ V. Tétel. Mások kéziratai. 8/4. Egy Mátyás-huszár hányattatásai az 1848-49. évi hadjáratok alatt. Lejegyezte 1898-ban Koós Ferenc volt Mátyás-huszár kérésére barátja, Csiszér Gábor nyugalmazott esperes. Az eredeti kézirat az *Ereklye Múzeum* gyűjteményéből, 1 füzet, 99 oldal.

Forrásközlés

Egy Mátyás-husár hánytatásai az 1848–49. évi hadjáratok alatt

Legelőbb is figyelmeztetni kívánlak nyájas olvasó! Hogy ezen leírásban valamely ragyogó hősi tényleket, az ellenségnek aprítását ne várj, ne keress. A Mátyás-husár, ki ezeket írja, nem kíván amolyan Hári János²⁷ féle hőstettek költésével neveltséget idézni elé. Ő csak azt írja meg, amit maga átél, mint egyike azon ezer meg ezer lelkesülteknek, kik ama korban a haza szent ügyéért minden jutalom reménye nélkül odaadták életüket. Mint anynyi mások, én is tanuló pályáról léptem át a honvédői közé. Az 1848 előtti reformált²⁸ kollégiumokban a test edzésére semmi kiváló gond nem volt fordítva. Az ifjak magok, különösen a szerda-szombaton és vasárnap délutáni tanórák szüneteltetése alatt szereztek magoknak testedző játékokat, minők: labdázás, úszás, versenyfutás, ugrás s télen az u.m. csáklázás²⁹. De bizony ezek nem edzették meg a testet annyira, hogy az 1848-iki, úgyszólván rohamosan bekövetkezett terhes hadjárat törődések elviselésére képes legyen. Így én is, mint 1847-ben kollégiumi 6 felső osztály végzése után 1848 elején a m[aros]vásárhelyi királyi táblán ú.n³⁰. kancellista 1848 augusztus elején a nagy és dicső emlékü gróf Mikes Kelemen³¹ főhívására, hogy az akkor már Szeged körül fenyegetőleg gyűlöngő rácok ellen alakítandó önkéntesek közé, kiknek kedvök van lépjenek bé, Háromszékről legelső indultam Kolozsvárra, magammal jövetelre híván Szatsvárol Bubós (?) Iván barátomat, Magyarósról Fodor István nevű tanuló. Elindulásunkkor betértünk búcsúzni Szentivánban, a most is élő s azóta annyi derék fiat növelt Szentiványi József úrhoz, ki csodálkozását fejezte ki ily korai elhatározásunk fölött, de nem kívánt lebeszélni, hanem áldást kívánt vállalatunkra. Kérkezvén Kolozsvárra, ottan jelentettük magunkat gróf Mikes Kelemennél, ki gróf Bethlen Gergely³² szervezni kezdette volt már az akkor úgynevezett „Kossuth” husár ezredet³³. Az első század kerete már megvolt a megbukott cukorgyár épületében. Ottan iratkoztunk be mi is mindhárman, de 2 társunk csakhamar átment a gyalogsághoz.

Ott voltak már akkor mennyire emlékszem: Jakab Elek,³⁴ Kővári Józsa, Tompa Károly, Adorján Imre, Úrházi György,³⁵ odaérkezett meghívásomra testvérem Csiszér Dániel, odajött báró Thoroczkai József, Teleki László, Pálfi Károly, Füzi József,³⁶ Sinkai és az én mindig hű együtt szállásoló pajtásom Józsa László s több más már akkor részben irodalmi névvel is bírt, jeles iskolát végzett ifjak. A lovakat vagy magok hozták a birtokos ifjak, mint Thoroczkai, Teleki, Pálfi, vagy Kolozsvárt lakó főurak adták. Nემem emlékszem egy b[áró]. Bormemissza ménéséből került fiatal szép deres lovat adta. Ez néhányszor a vasaltatás és gyakorlat alatt meglehetősen földre terített. Naponta délelőtti 8-12 óráig magok a 2 gróf tanítottak lovaglásra és némi kardvágásokra. Az idő többi részét hírlapok olvasásával és vívás tanításával foglalták

el. Hírlapunk bőven járt, miután Úrházi, Jakab stb. írói emberek lévén, a szerkesztők örömmel szolgáltak lapokkal. A vívársra két jeles vívótársunk, Tompa Károly és Adorján Imre tanítottak, kik gyakran versengettek az elsőség fölött egymással. Az alapító gróf úr augusztus 10-ike körül kihirdette, hogy kik az ezred hadbíró-ságára vállalkozni óhajtanak, bizonyítványaikat adják bé. – Én is beadtam és a gróf engem jelölt ki a hadbírói tanfolyamra Pestre küldés végett és a felmenetel napját augusztus 20-ra tűzte ki, mikor fivére, gróf Mikes Benedek fölmenendő volt. Ezen kijelölésért később nem egy bosszantást kellett szenvednem Jakab és Kőváriék részéről, kik maguk is jelentkeztek volt. A gyakorlat a lovaglásból folyt rendszeren naponként. Augusztus 18-án is künn voltunk gyakorlatra. Nagy meleg volt. D.e. 11-órakor a gróf fürdést rendelt a Szamosban. Fürdés után hazamenvén a kaszárnyába, én éppen napos voltam a közebed (menage) földadásánál. Kiehezve és fürdés után a konyhánál fölmelegedve az ételtől oly rosszul lettem, hogy d.u. 3 óraker a legmagasabb fokú hidegláz rohant meg. A gróf úr délutánonként is le szokott vált járni, hogy a vívás és más katonai gyakorlatok folyamátát meglássa. Engemet nem látva bajtársak között, utánam tudakolódott és megtudva helyzetemet, maga eljött szobámba és megnézett. Akkor már a hidegláz³⁷ átment volt nagy forróságba annyira, hogy percnként önkívületben voltam. A gróf úr látva helyzetemet, azonnal lóra ült, fölment a városba és dr. Barrát³⁸ azzal az utasítással küldötte hozzám, hogy mindenáron gyógyítson ki, mert 20-án indulnom kell Pestre. A doktor lejött és minden tudományát megfeszítette, hogy lábra állítson. Nem sikerült. Gróf Mikes Benedek 19-én megérkezett Háromszékről, hogy 20-án induljon Pestre. Kelemen gróf 2 napi várakozásra bírta, hogy én is fölmehessek. 22-én aztán elindult, mert én nemhogy jobban, de mind rosszabbul lettem. Betegségem egész augusztusban tartott. Pályázó társaim kérték a gróft, hogy miután én nem mehetek, bocsássa közülök valamelyiket a hadbírói tanfolyamra. A gróf nem engedett. És így később „Mátyás”-ra változtatott³⁹ Kossuth-huszároknak nem is volt hadbírájuk. Szeptember közepén jobban lettem ugyan, de ügyetlenségből egy görögdinnye által ismét visszaestem. Nemcsak, de októberben az akkor uralkodó kolerát is elkaptam. A gróf sohasem vette le rólam gondját. Októberben fölvetett a Bel-Monostor utcában lévő Mikes-féle házhöz.⁴⁰ Annak udvarházában lakott egy Böckel Bénéimné nevű igen becsületes nő, aki szülésznő, és mint ilyen sok orvosi gyakorlottsággal bíró asszony volt. Ennek és Dani öcsémnek köszönhetem a kolerától visszatérésemet. De mindig csak lábadozó voltam, és többé az egykori cukorgyárban lévő kaszárnyába nem mehettem vissza. November 18-ika is a Böckel-család körében tanált. A Baldácsi⁴¹

másodkapitánya.

³⁶ Füzi József (1828–1883) jogász, az ezred későbbi hadnagy.

³⁷ Malária.

³⁸ dr. Barra Imre (1799–1854) Kolozsvár főorvosa.

³⁹ 1848. októberében.

⁴⁰ A kolozsvári Karolina-tér északi során, a 4-es számon található a 18–19. század fordulóján késő barokk stílusban épült Mikes-ház. Az épületet az 1870-es években eklektikus stílusban átépítették, és bérházzá alakították át, ekkor bontották le a térre néző lábas erkélyét.

⁴¹ Baldacci Emánuel báró (1807–1852) vezérőrnagy, az észak-erdélyi magyar csapatok parancsnoka.

²⁷ Garay János: Obsitos című művének figurája, aki nagyotmondásairól híresült el.

²⁸ Református.

²⁹ A csáklya egy fából készült, kezdetleges csúszó eszköz.

³⁰ Úgynevezett.

³¹ Mikes Kelemen gróf (1820–1849) a 15. (Mátyás) ezred alapítója, később ezredes. A felhívása 1848. július 11-én kelt.

³² Bethlen Gergely gróf (1812–1867) a 15. (Mátyás) huszárezred másik alapítója, később ezredes.

³³ Az alakulat csak 1848. október elején lett ezred.

³⁴ Jakab Elek (1820–1897) Író, történész, az alakulat későbbi másodkapitánya.

³⁵ Úrházi György (1823–1873) újságíró, az alakulat későbbi

akkori meneküléssel én is menekültem, ápoló asszonyomnak szíves marasztalása dacára. Öcsém oda vezette a lovat. Nagy bajjal fölültem a nyeregbe. De már a város végén annyira szédült fejem, hogy nem bírtam a nyeregen maradni. Színész Csiszér István⁴² kedves derék nőjével egy szekéren menekülvén, meglátta nyomorult helyzetemet. Átvett szekérére és velük menekültem Bánffyhunyadiig. Azon helyt megkísértettem a lóra ülést. De már Bikal nevű faluhoz oly betegen érkeztem, hogy egy bajtársam unszolására az addig soha nem élvezett pálinka ízét és megízleltem. Másnap jelentettem a grófnál magamat, ki azt mondta, hogy menjek Nagyváradra kórházba, mert a századdal a téli csatázásra többé nem mehetek. Csíki József barátommal, ki később Felső-Fehérben, Mohában szolgabíró lett, Nagyváradra mentünk kórházba. Itteni szenvedéseinket, nélkülözéseinket leírni lehetetlen! Egészen idegen helyen, minden létfenntartási eszközből kifogyva, nyomorult betegen egész december hónapot itt nyomorogtuk át. Később nélkülözhető tárgyainkat, különösen én egy jó anyámtól kapott, családi ereklyeként becsült zsebórárt, Csíki egy szintén anyjától kapott arany gyűrűt eladtunk. Csak isten tudója szenvedéseinknek! Nagyvárad kórházi életem arról nevezetes, hogy egy reggel rendezel adatott ki, hogy 9 órákor minden ember, aki mozogni tud, a vár udvarán jelenjék meg. Kivánszorogtuk Csíki barátommal mi is. Láttunk egynéhány, m. e. 300 csenevész⁴³ embert körben állva és megjelent csakhamar közöttünk egy kicsiny szürke szakállas, egyik lábával sántító igénytelen ember, német katonatiszti ruházatban, főtiszt kalappal fején. Nézegette rendre a kiállított embereket. Néhány óla újonc is volt kiállítva – azokat is a kórházból kivitt, mozogni képes embereket sorba állította és egy jobbján álló tisztnek rendelte, hogy vegye gondozása alá, mert holnap indulni kell Erdély visszafoglalására. Ez volt Bem tábornok,⁴⁴ kit aztán 1849-ben gyakran volt alkalmam bámulni. De ott Nagyváradon, midőn engem és Csíki barátomat a kórházba visszarendelt, bizonytal nem néztük ki belőle a hőst, ki mellett Piskiné úgy állottam áhitattal, mint félisten mellett. Bem csakhamar megtette a csodát, hogy a Háromszéken kívül egészen ellenséges hadsereg által borított Erdélybe az onnan kiszorítva volt magyar hadsereggel⁴⁵ diadalmasan bevonulva, a karácsony innepén már Kolozsvár utcáin úzte a győzelem lelkesültségével teljes fiatal magyar hadsereg a német hadat! Ám ez a hadi tény s abban főleg ma is élő hős, Inczédi⁴⁶ 11. zászlóaljbeli által vezetett, „veressapkás” honvédek bámulatot keltő vitézsége az azon kor történelméhez tartozván, én visszatérek saját egyéni hánytatásaim folytatásához!

Nagyváradon a győzelem hírértől áthatva, Csíki barátommal elhatároztuk, hogy bármi áron, a már föl szabadított Kolozsvárra megyünk. El is indultunk többnyire gyalog, nyomorult betegen, néha egy-egy szekeres könyörületből tovább szállított. Így Fekete-tótól. hol egy éjjel a legsilányabb helyzetben, egy hegytetőn lakó vén banya oláhné házában töltöttem, ki egész éjjel át főveket főzött, másnap reggel egy úri fogatort hajtó becsületes kocsis vitt ell Bánffyhunyadiig. Kolozsvárra érkezve legelső gondom volt, hogy gróf Mikesnél jelentem magamat, kiről meghallottam, hogy

akkor, 1849 január elején még ott van és indulandó a sereg után. Ép akkor érkeztem a gróf lakására, mikor az már indulóban volt a Mikes-ház folyosóján és a grófné⁴⁷ lekísérvén a lépcső alján állott búcsú – fájdalom! végbúcsú vételre daliás férjétől! A gróf úr meglátván szánandó külsőmet, megrendelte, hogy jelentsem magamat Dr. Barránál és csak midőn egészen jobban érzem magamat, menjek a századhoz. Ezzel lóra ült és elvágtatott a dicső lelkes hazafi és én soha nem láthattam többé áldott nemes vonásait. A hitvány golyó Szeben alatt⁴⁸ Bem és gróf Teleki Sándor⁴⁹ között a legnemesebb szívű, leglánglelkűbb hazafinak, a Rákóczi hú, honszerelem és fejedelem iránti hűség magasztos érzelmeit, oly megható szavakkal megörökített, dicső név- és vérkonnak életét oltatta ki, mint a magyar nemzet egyik dicső vértanúját! Vajha a nemes székely gróf Mikes családban soha ne hiányozzának a két Kelemen magasztos honszerelmeket keblökben viselő dicső utódok! S vajha a harmadik Kelemen ne lenne ismét áldozatja a haza szabadságát tipró, elnyomó... hatalomnak!

Gondos ápolás és rendesebb életmód mellett Kolozsvárt elvégre annyira javult egészségem, hogy körülbelül január 29-én elindulhattam egy marosiakból álló m. e. 50 emberrel a sereg után, mely akkor már Vízaknán volt.⁵⁰ Ezen utazás alatt Nagyenyed környékén szívrázó jelenségeknek vetünk tanút, midőn számos az oláhok vad dühét kikerülni sikerült, életben maradt enyedi lakosokat erdőkből, berkekből kiéheztetve, a nagy hideg által összegémberítve láttunk a romba heverő város felé vándorolni!⁵¹

Utunk Balázsfalva felé vezetvén, miután onnan az oláság egészen el volt távozva, a püspöki és gimnasiunai szobákat foglaltuk el éjjeli szállásul. Ekkor történt, hogy néhány székely fiú elkeseredve az előző napon Enyed körül látott vandáli pusztítás láttára, a püspöki és gimnasiunai könyveket és irományokat a collegium udvarába halomba rakták és már gyújtották a papírt és szalmát, hogy azokat elégessék visszatörlesül a nagyenyedi collegium drága kincs által sem pótolható könyveinek és műzeumi tárgyainak olá hordák által tett elpusztításának. Én egy barátom által figyelmeztetve, a bőszi fiúk közé mentem és sikerült őket szándékukról lebeszélni, azon érvvel, hogy csak gyávák és herostratusi⁵² dicsőséget az emberi elme szüleményeinek megsemmisítésében kereső, vad, tudatlan lelkekhez illik az ártatlan tudományos műveken állani bosszút, a bűnös és lelketlen vad tömeg gazságáért. Hozzánk székelyekhez nem illik ez a nemtelen bosszú. Föllépésemnek sikere lett. A gyújtó kezeket a fiúk félredobták, mondván: hagyjuk ezen nem élő ellenséget és majd álljunk bosszút az élő vad oláhokon, bárhol találjuk őket!

Hogy ezután nem esett el áldozatul a balázsfalvi könyvtár már ott áment magyar csapatok bosszújának, azt én nem tudom. Mert sem azelőtt, sem azután többé benn az ellenséges szellemű városban nem voltam, csak a vasútról láttam gyakran eme várost. De hogy az irt időkben én menttettem meg a könyveket, azt biztosan tudom!

Csapatommal Vízaknára a csata napját megelőző nap (febr[uar] 3.) délutánján érkeztem. Itt tudtam meg, hogy századom az időközben gróf Bethlen Gergely elébb léptetésével⁵³

⁴² Csiszér István (?–1868) kolozsvári színész, 1848-ban beáll a honvédek közé.

⁴³ Silány.

⁴⁴ József Bem vezérőrnagy (1794–1850) az erdélyi magyar hadsereg parancsnoka.

⁴⁵ Bem az offenzíva megkezdése előtt jelentős erősítéseket kapott.

⁴⁶ „meghalt 1893-ban.” Csiszér Gábor jegyzete.; Inczédy Sámuel őrnagy (1811–1893), a 11. honvédszászlóalj parancsnoka. Később ezredes.

⁴⁷ Mikó Rozália grófné.

⁴⁸ 1849. január 21-én.

⁴⁹ Teleki Sándor gróf (1821–1892) az erdélyi hadsereg intendánsa, később ezredes.

⁵⁰ Bem január 31-én érkezett Vízaknára.

⁵¹ Nagyenyedet 1849. január 8–9-én gyújtották fel Simeon Prodan Probu és Ioan Axente Sever román prefektek népfelkelői. A lakosság jelentős részét lemészárolták.

⁵² Hérosztratosz, epheszoszi görög, aki i. e. 356-ban felgyújtotta Artemisz istennő világszerte csodált templomát, hogy nevét tegye.

⁵³ Bethlen Gergelyt 1848. november elsején léptették elő őrnagynak és osztályparancsnoknak.

enyedi Horváth Miklós⁵⁴ kapitány vezénylete alatt báró Kemény Farkas⁵⁵ hadtestével el van küldve a Piski hídra, hogy ottan az összeköttetést Magyarországgal, a minden felől gyülekezett oláhordák között tartsa fenn.

Akkor nap már nem indulhatván századom után, megszálltam egy pár gyalogtisztt és egy orvos barátom szállására, hogy aztán más napon nézzek után, miként indulhassak az oly távol levő és oly veszélyes környezet által elvágtat századomhoz.

Nem akarok bírálatot mondani, de azt, amit Vízaknán létem rövid ideje alatt tapasztaltam, kötelességem az igazság érdekében kimondani. Ugyanis én Vízaknán a sereg helyzetét egészen más-ként tanáltam, mint azt laikus eszemmel is egy az ellenséges seregnek oly közel létében, minő volt a Szebenben székelő nagy ellenséges haderő, megbocsáthatónak tartottam volna. Az utcákon ugyanis ágyúk, töltényes szekerek, nagyszámú markotányos s más szekerek annyira összevissza voltak halmozva, hogy azok között járni is alig lehetett. Az előőrök csak a város közvetlen közelében voltak föllállítva.

De a Szeben felől való hegymagaslát és út nagy részben őrizetlenül hagyatott. Nem csak, de azon gyalogos tisztek, kiknek körében én akkor östve voltam, annyira biztonságban érezték magukat, hogy a legénységnek fegyver elbontást és takarítást engedtek!

Így történt aztán, hogy a csata napján (febr[uár] 4én) reggel, midőn az ellenség már Vízakna fölött a lejtőn ereszkedett le, a magyar táborban a legnagyobb rendetlenség volt. A hős fővezér, Bem ugyan hamar szembe állott az ő szeretett fiaival, ágyúival az ellenséggel, a meglepett gyalogosok is elég hősiességgel küzdöttek. De el volt hanyagolva benn a városban a visszavonulási útnak kitisztítása.⁵⁶ Én, miután béosztva sehova nem voltam s fegyverzetem egy cancellista⁵⁷ vékony kardból állott, szétnézve a csata elején, hogy mit tehetek, a Vízaknától északra fekvő Mundra-Ladamosi út mellett egy kőkereszt közelében föllállított 2 ágyúhoz mentem s az annak fedezetét képező néhány emberhez csatlakoztam. A két kis ágyú elég jól működött a csata folyamán, különösen a túlsó oldalon a magyar sereget bekeríteni száguldó lovasságban tett nem csekély kárt s ezáltal késleltette az ellenséges lovasságnak a délnyugati oldalon való gyors elhaladását mindaddig, míg Bem a főerővel a csatát állotta. Midőn aztán a nagy ágyúk elhallgattak, a magyar sereg minden irányban visszavonulásnak indult, az én 2 ágyúm vezénylője is fölszereltetett és megkezdte a visszavonulást. A főtéren a szekerek és ágyúk egymást gátolva a visszavonulásban, a 2 ágyút és poggyászszekerét a hellyel úgy látszik ismeretes vezető, egy melléktúrcán vezette által Vízaknán a nyugot felé környező hegy felé, valami alkalmatlan mezei úton, mely Szerdahely felé vitt. Én mindig ezen ágyú- és poggyászszekérrel mentem. A nagy és derék ágyú Bemnek mind odavesztek tán⁵⁸ 4 ágyún kívül, mert nem lehetett azokat az összeszorított utcában áthozni. A mi 2 ágyúnk, melyen azonban a legkisebb szerkezetűek⁵⁹ voltak és még más 4 említém megmenekült ágyú, maradt meg a vízaknai gyászos emlékü csatából. Ámde aztán ez a nyomorult hat ágyú volt az, mely a láng-

eszú és rettenthetlen hős vezérnek, Bemnek emlékét a Vízaknától Piskiig való visszavonulás hadi tényében a történelemben csaknem páratlanra tette! Östvére átérvén Szerdahelyre, ott kezdette összeszedni Bem a sereg romját. Maga ágyúival hátul maradt fedezetül. A menekült tábor legjobbjait választván maga mellé. Mi rongyos-nyomorult népség elől mentünk és Szászsebesre minden nagyobb akadály nélkül beértünk. Ottan a menekült szekereken poggyászunkat a piacra állítván, magunk a kiéhezett, elfáradott menekülőök csakugyan a piac körül levő s többnyire kevés lakójú házakba szállásultunk bé és lefeküdtünk. Éjfél felé egy ágyúlövés s az utcán támadott nagy zavar riasztott föl álmunkból.⁶⁰ Én kifutva, rohantam a szekér felé, melyen egy ládában cancellistai fekete ruhám, irományaim, változóim⁶¹ stb. voltak. Üres helyét tanáltam! Az oldalokból orozva betódult oláh tábor, híven önmagához, a szekerek őrizetére rendelt néhány szegény embert szétriasztva a rabláshoz fogott és elrabolta mindenünket. Az éji sötétben csak a sivalkodás-dulakodás hallatszáván, én, miután a piac főterén volt a nagyobb oláh csoportulat, vaktába nekiindultam egy melléktúrcán át vissza a főtábor felé. Az utcai ablakokból 3-4 pisztolylövéssel üdvözöltek a nemes szívű szász atyafiak. Nem talált egyik sem. És én csodálatosképpen kijutottam a városból. Itt láttam én legelőbb isten kezét! Kimentem a város keleti felén levő kis hegyre, s ott az országúton mentem egy darabig. Végre megállapodtam, hogy várjam bé a valószínűség szerint ágyúdőreje elősiető Bemet. Rövid, alig félórai várakozás után, mialatt én egy, az országúton levő kis híd alá vitézül meghúztam magamat, megérkezett a főtábor előcsapata, ahhoz csatlakoztam és reggelre visszamentem Szászsebesbe.

A szászsebesi nehéz napot a Vasárnapi Újság 1896. évi folyamában egy szemtanú megírja.⁶² Ez, amint látszik fősúlyt arra fektet, hogy Petőfit látta és Bemnek a Fehérvárról átküldött feladásra hívó lengyel parlamentterhez intézett szavait hallotta. Én ezen szerencsében nem részesültem. De igenis tudom világosan az azon napi eseményeket. Ugyanis Bem azon indokolással, hogy a rossz akaratu városi lakosok a múlt éjjel a védtelen menekülőket megtámadták, kirabolták, azokra lődöztek s többeket meg is lőttek: a seregnek 1 órai, d. e. 10-11-ig szabad rablást engedett a városban. Azon kikötéssel azonban, hogy szigorú büntetés terhe alatt senkinek megrészegetni nem szabad. A fiúkkal én is lementem egy, a piac soron balra eső, nagy sárga háznak pincéjébe és szemlélttem, miként keresnek azok élelmet stbt., ekkor meglátván, egy a pincébe tulajdonosa által levitt könyvtárt, ahhoz mentem és kerestem valami nekem való könyvet, kárptólásul elvitt ruháim és irományaimért, melyeket aztán soha nem is kaptam vissza! Íme! Kezembe akadtott Schillernek egy kötete, melyben éppen az én kedvenc „Don Carlosom”⁶³ volt, ezt már zsebre tettem és ezzel az egész hadjárat alatti rablásom be volt végezve.

Az óra elteltével parancs adatott ki, hogy minden ember csendben, zaj nélkül vonuljon ki. Sem kardcsörgés, sem sarkantyűpengés ne hangozzék. Az ágyú kerekbe voltak zsuppal⁶⁴ fonva. Bethlen Gergelynek rendelete volt, hogy a parlamentterrel mentől hangosabban beszéljessen. Az ágyúk pedig ki lettek

⁵⁴ Horváth Miklós (1818–1849) kapitány, a Mátyás huszárezred századparancsnoka.

⁵⁵ Kemény Farkas báró, (1797–1852) alezredes, a piski hidat védő dandár parancsnoka. Később ezredes, hadosztályparancsnok.

⁵⁶ A február 4-én vívott vízaknai ütközetben a magyar csapatok először visszaverték az ellenséges támadást, majd Bem ellentámadást indított, melynek következtében felfedte a magyar erők csekély számát. A katasztrofális vereség elsődleges oka ez volt.

⁵⁷ A marosvásárhelyi királyi tábla tanulójának szablyája.

⁵⁸ Bem Vízaknánál 15 löveget vesztett és a teljes poggyászát.

⁵⁹ Kiskaliberű.

⁶⁰ A városban a gyulafehérvári várőrség ütött rajta február 5-én, a támadást a helyi lakosság segítette.

⁶¹ Váltóruha.

⁶² FERENCZI Zoltán 1896.

⁶³ Friedrich Schiller (1759–1805) német drámaíró Don Carlos című drámája. (1787)

⁶⁴ A zsupp a gondosan kicsépelet rozsz után nyert szalma, mely kékbe kötve jön forgalomba és részint szecsának, részint tetők fedésére használtatik, továbbá szalmazsákok s pamlagok megtrötésére stb. szolgál.

helyezve, szembe a Gyulafehérvárról kijött és az országu-ton fölállítva volt katonasággal. Hátral a város melletti hegymagaslaton állott a Puchner serege, várva a biztosnak vélt kapitulációt, jobbról is, balról is a hegyek oldalai rakva voltak a vitéz oláh hordák láncsásaival. Innen a menekülés emberi fogalom szerint lehetetlen volt! Amint a parlament szemei kioldása után övéihez közelget, a maga Bem által kartáccsal megtöltetett és jól is irányzott ágyúk elsültek, a bécsi aulistikák⁶⁵ és néhány huszár elé indultak rohamra, erre a vitéz fehérvári fedezett úgy eltűnt a lát-határról, mint a villám! Ezalatt meg volt rendelve egy szakasz katonának, hogy midőn az ágyúszót meghallják, azonnal a Szász-sebesnek folyamon alól eső, oláhok által lakott részét, különösen az út közelében gyűjták meg, hogy ezáltal is a Puchner lóporos szekereinek közeledése késleltessék! Amint a fehérvári őrség elil-lant, Bem ágyúit visszafordította a város felé, nyugodtan várva a közeledő ellenséget, hogy azt ismét kartáccsal üdvözölhesse!

Nem szabad itt említetlen hagynom a hős vezér továbbinté-zkedését s annak, miként lett teljesítését. A seregben volt körülbe-lül 32 bécsi aulista fiatalember. Derék, megtermett, hű és igazán elszánt fiúk, fegyverezve 2 csövös lőfegyverrel⁶⁶ s oldalukon rövid karddal.⁶⁷ Ezeknek meg lett rendelve, hogy az országu-ton négyesi-vel egymásután lassan lépve haladjanak, s ha valahol nagyobb szá-mú oláh táborra tanálnának, azonnal a 32 ember harcvonalban álljon, közéjük és utánuk pedig az én helyzetemhez hasonló nagy-számú rokkantak, különösen számos dobosok béállván, tüntesse-nek föl egy nagyszámú előcsapatot. Így lőn! A bécsi fiúk emberül megfeleletek a rájuk bizottaknak. Ha merészelt valahol valamely fegyveres oláh csapat lőtávobba közeledni, arra a hős fiúk oly hi-degvérral és oly biztosan lőttek, mintha csak nyúlra vadásznának. Én ezen fiúk között mentem Szászsebestől egész Szászvárosig. És valóban megtanultam bennök becsülni a német higgadságot és lelkes elszántságot. Vajh! Mi lett belőlük? Vajon él-e még valahol közülök vagy egy? Legyenek áldva élve és halva!

Ily beosztás mellett egész napon át sohasem mertek az oláh hordák oldalról támadni és nyugodtam mehetett a menekülő tá-bor. Hátral pedig Bem tartóztatta illő távolban a meglepetéséből kiócsudni alig tudó hős Puchner seregét.

Ámde östve Szászvárosba nem mehettünk bé békésen. Már sötét volt, midőn ágyúlövés fogadott. Az előcsapat megállott, Bem csakhamar elérőhant kicsiny ágyúival és irányozott a lobot vető ágyúk felé, a gyalogság pedig rohamban ment a város felé! Rövid, 1 órai csata után a vitéz oláh tábor, tán Salamon prefec⁶⁸ vezérlete alatt kerekét oldott s otthagya Szászvárost, valószínűleg attól is tartva, hogyha a már nem messze lévő Kemény Farkas ne-szét veszi a dolognak, hátban támadja meg és akkor csúffá lesz!

Akkor éjszaka Szászvároson megháltunk. Reggel indultunk a tegnapi beosztás szerint Déva felé. Mikor a Piskí hídnál szá-zadomhoz érkeztem, ott már a század parancsnokságában egész átalakulást tanáltam. Alig volt a kolozsváriak közül még vala-ki a tisztak között Jakab Eleken kívül. Én öcsém-mel beszélve megtudtam, hogy ott a szabad ég alatt lovat és lókézletet nem kaphatok, azért jobb lesz Bemmél Dévának mennem. Bem a Kemény Farkas csapatját némileg megerősítve, maga lement a sereg harc képtelen roncsaival Dévára, hogy ottan bévárja a Ma-

gyarországról már megsürgetett segélyt, főleg ágyúkat.⁶⁹ Én is odamentem. Déva várában akkor még osztrák őrség volt, mely nem egyszer lődözött ágyúival ránk. Én itt nem tehettem szert lóra, azért a pár napi ott időzés után megérkezett ágyúkkal és segélycsapatokkal a nagyon szorongatott br. Kemény Farkas erősi-tésére visszasiető Bem csapatával én is fölfelé indultam, csak újra gyalogszerrel.

Ezen pár napi idő alatt a Piskí híd fedezetére hagyott sereg s közte az én századom sokat szenvedett. Ott a hídra már föllépő osztrák gyalogság visszaveretésére vezényelt lovas század elején rohanó kapitány, n[agy]enyedi Horváth Miklós 15 golyótól ta-lálva esett el hősi halállal! Csodálatos vezénylet, hogy zárt tömeg-ben, egy keskeny hídon feljövő gyalogságnak visszaverésére br. Kemény lovas századot parancsol. Valószínű, hogy a báró úr nem olvasta volt a történelemből Napóleonnak az „arcolei” hídnál való önviseletét. Mert akkor nem egy lovas csapatot küld oda, hanem maga ragad zászlót a rendelkezésére álló elég derék gya-logos sereg élén, és úgy úzi vissza egyenlő fegyverrel az egyenlőt arról! A derék Horváth Miklós hősi halála a fővezénylet vastag hibájának róható föl!⁷¹

Bem megérkezett Piskíhez, békövetkezett a nagy nap, mely a magyar történelem lapjain örökké ragyogó arany betűkkel van föllírva. A „Die Brücke ferloren, Siebenbürgen ferloren”⁷² lelkesí-tő szavak hatása csodákat mívelt a magyar honvédseregben. Én, mint dilettáns mindig a csatázó sereg háta megett jártam egész nap, különösen a halottak között szakadatlanul kerestem Dani öcsém holttestét, mert a második visszaverés után a hídon föl-öl, a jeges víz partján ráakadtam jól ismert zöld köpenyére, mi-után biztosnak tartottam, hogy elesett valahol. A köpenyt, mint a kedves testvér emléket, karomon hordoztam!

A harmadik visszaveréskor Bem 6 ágyúval a víz melletti berken alól, balra az országu-tról egy magaslatra vonult föl. Én odamentem és ihlet teljes bámulattal néztem azt a hidegvérű lé-lekjelenléte, amint osztogatta szárnysegédei által a sereg hadcsa-patainak mozdulatait s mint kezeli maga azon ágyúk működését, nem egyszer maga célózván egyik, vagy másik ágyúval. A golyó szakadatlanul hullott és füttyölt közöttünk. Senki nem ügyelt rá! Az oldaltarisznyában lévő szalonnában östve egy puskagolyót találtam. Észre sem vettem, mikor kerestem meg a kedves vendég! Rövid, 1 órai tüzelés után a csata sorsa végképp eldőlt. Az osztrá-kok visszavonultak a hídon, és vad futásnak eredtek. A lovasság előre és vígan üldözte a futó hadat. Én is fölkapva egyik töltényes szekérre, azzal mentem, míg egészen beestvéledett. Akkor leszáll-va, egy csapat gyalogsághoz csatlakoztam s tudakozódtam tőlük, hogy a Mátyás huszárok merre mentek? Ők csak annyit tudtak, hogy az üldöző lovassággal azok is előre rohantak. A zöld köpeny még mindig karomon volt, fivéremet még mindig halottnak hittem és nagyon bántott, hogy holttestére nem akadhattam rá. Így mentünk a csapattal nem Szeben, hanem Fehérvár felé, éjjél tájban érkeztem Alvincre, hol az előttem ismeretes ref. pap há-zához törekedtem jutni. Meg is találtam, hol víg élet folyt, a nap nagy eseményei után most már jó étel-italra talált fiúk között. Amint én is befurakodtam az egészen megtelt házba, azonnal láttam, hogy jó helyt járok, mert éppen Mátyás-huszárok között

⁶⁵ Bécsi légio katonája.

⁶⁶ Kétsövű lókupakos vadászkürtály.

⁶⁷ Az úgynevezett bécsi légios kard.

⁶⁸ Nicolae Solomon Hunyad megyei román prefekt.

⁶⁹ Ez a Hrabovszky György őrnagy vezette dandár volt, amely 1849 február elején a Bánságból érkezett az erdélyi csapatok se-gélyére az alábbi alakulatokból állt: 37. (Máriássy) srgyalogez-res 3. zászlóaljja, 24. honvédzászlóalj, Torontál megyei önkéntes nemzeti zászlóalj, 6. (Württemberg) huszárezred egy osztálya és két ágyúüteg. (13 löveg)

⁷⁰ Az arcolei csata, más néven az arcolei híd csatája (1796. novem-ber 15–17.) Napoléon Bonaparte tábornok itáliai hadjáratának egyik nagy jelentőségű csatája, mellyel elvágtá az osztrák seregek visszavonulásának útját az észak-itáliai Arcole falu mellett.

⁷¹ Az utóbbi értékelés némi túlzás. Kemény Farkasnak már nem maradt más bevethető alakulata az ellenséges gyalogság megállít-tására, csak a Mátyás-huszárok százada.

⁷² „Die Brücke verloren, Siebenbürgen verloren” „Ha a híd el-esik, akkor Erdély is”.

vagyok s íme! alig tájékozom magamat s fogadom néhány bajtárs köszöntését, jön előmbe Dani öcsém, az ő szokott jóságos mosolyával, ölelő karjaival! Itt is láttam a jóistent! A kölcsönös fölvilágosítások közötti beszélgetés alig engedett 1 órai alvást reggel. Ettől fogva soha nem váltunk el huzamosb időre a jó testvérrel egymástól!

De én sem szakadtam el többé századomtól!

Azzal mentem Medgyesre. Itt lovat és fegyvert kaptam. A kapott lovat elcseréltem másnap egy Ekhárd nevű, József-huszároktól⁷³ jött agg huszárnak amaz ezrednél bétanított csinos fehér kancájával, melyet én „Lillá”-nak neveztem és ez a Lilla volt ezután az én hú barátom, életemnek több rendekben megmentője. Medgyesre kirendelte volt Bem Háromszékről a székely huszárokat⁷⁴ báró Szentkereszti Zsigmond⁷⁵ vezénylete alatt, a szentkatolnai Mátyás-huszárszázadot és egyezer gyalogságot.⁷⁶

Amint itt pár nap alatt szervezkedett a tábor, harmadnapon parancsot kaptunk indulásra.

Kemény februári hidegben, járatlan utakon, ezer nyomor között mentünk Beszterce felé,⁷⁷ hol már a siető Urbantól⁷⁸ kellett megtisztítani a szegény országot.⁷⁹ A csata Tihuca nevű falu mellett volt.⁸⁰ Mi Mátyások ágyúfedezetre, a jobbszárnyra állottunk. Bem tisztikarával az éppen mellettünk lévő magaslaton volt, honnan mindkét seregnek mozdulatait beláthatta. Az ágyúcsata hevesen kezdődött. A falu végén egy híd mellé állított ellenséges ütegek keményen szórták golyóikat felénk, melyeknek néhány ló, úgy az ágyúktól, mint a mi huszárainktól is áldozatul estek. Ám mi sem maradtunk adósok, sőt a háromszéki gyalog újonc ezred⁸¹, melyben másik testvérem, Zsigmond, most parajdi pap, őrmester volt, a balszárnyos egy sánc mellett észrevétlenül fölvonulván, egész a falu mellé, onnan az ellenséget sortűzzel üdvözölte, mire a futásra mindig kész Urban nyakra-főre futni kezdett. Mi rendeletet vettünk az ellenség üzésére s rohanva haladtunk a falu között át, ki a határszél felé. De bizony több elenséget, néhány a futásban kifáradott és foglyul ejtett naszódin⁸² kívül nem láttunk. Östvére visszajöttünk egyik határszéli faluba, de ahol nyomorult olá vaskokon kívül senkit és semmit nem tanáltunk. Alig lehetett betevő falathoz jutnunk. A lovainak sem volt rendes istállójuk, hanem valami hitvány színekbe kötöttük meg szegényeket, a táplálék dolgában ők is velünk egy sorsban osztozván. A nyergeket sem vettük le róluk a dermesztő nagy hidegben. Az én „Lillám” lefeküdvé, a lelógó kengyelvasba utó jobb lábával belerúgva, azt hajnalban csak nagy bajjal tudtuk kiszabadítani. Másnap Besztercére visszamentünk. De itt csak egy napot töltöttünk, míg Bem intézkedett, hogy minő fedeztet maradjon hátra a Beszterce-Naszód vidéki oláhok és netán még

béjőnni megkísértő Urban ellen.⁸³ Századom, mely a karácsony előtti csatározások óta folyton folyvást csatában volt, remélte, hogy egy kis nyugalomra itt hagyja Bem. De bizony úgy látszik, az öreg úr nagyon ragaszkodott, a később br. Bánffy⁸⁴ ezredes által „táblabíró”⁸⁵ századnak gúnyolt, kedves lovasaihoz. Nem hagyott ott, magával vitt és mi mentünk Segesvárra.

Ott a segesvári hadicsel ismét egy ragyogó lapját képezi a szabadságharc történelmének. Én az általánosságokat kerülve, csak a saját egyéniségemre vonatkozó két tényt említek föl Egyik, hogy a második században egy hadnagy kinevezése lévén szükség, hogy a tisztikar legnagyobb része által személyemet követelő közvéleménnyel szemben, miként sikerült Makrai őrnagynak⁸⁶ öcsét a ...Makrai Kálmánt⁸⁷ tenni bé, miről tanúskodhatik a még életben lévő egyik ottani tiszt, Solymosi Lajos⁸⁸ barátom, ki tudtommal Udvarhelyszéken, Bögözben köztisztviselőként élő közjegyző és tisztos családtag. Másik az, hogy Segesvárra ekkor kivetett 3000 pengő forint hadisarcnak 1/3-dát, ezer pengő forintot ezüst húszasban és tallérban, egyik utcából az én szakaszom ellenőrzése alatt szedém bé a nemes városi tanács bizottsága, én vittem ki abrakos tarisznyámban a táborba és számoltam bé a hadipénztárba.

A Szebenből segesvári sáncolás által Fogaras felé kicsalt Puchnernek kijátszása, ezalatt Szebennek bevétele, mind nagyobb történelmi mű tárgyai lévén, én azokról hallgatok Bem Szeben bevételeire indulván,⁸⁹ a hátulról Udvarhely felől b. Heydte,⁹⁰ M[aros]vásárhely felől Nugent⁹¹ elleni hátrvédnek egy csapatot hagyott hátra Makrai őrnagy vezénylete alatt Medgyesen, Ezen hátrvéd csapatnál hagyott az én századom. Ha jól emlékszem Martius 10^{ke} volt, nagy hideg, szigorú havazó idő. Az előőrsi éjjeli csapat vezetése reám bízott a Medgyesen föltili erdőben. Én az őrzőket fölállítva három helyen, minden órában váltattam a nagy hideg miatt. Tüzet tenni messzi látszó helyen nem lévén szabad, a roppant hideg mégis rákényszerített, hogy egy mély árok fenekén, az ott közelben lévő olá kertek kerítés deszkáiból egy kis tüzet tétessek, hogy a hó hátán, fedél nélkül lévő előőrsi csapatnak azon tagjai, kik órállásból visszajöttek, vagy oda menendők voltak, némi kis meleget élvezzenek. Itt történt, hogy Dani öcsém éjjel után visszajöven az őrhelyről, nagyon megfázva és kifáradva, lefeküdt egy olyan deszkafára, melynek egyik vége a tűzön volt, másik vége kinyúlt a hóba. A kimerült test csakhamar elaludt, és én mikor az éjjel utáni 2 órai órváltásról visszajöttem, ekkor láttam meg, hogy a deszkának a tűzben levő része már odáig égett, hogy öcsémnek csákója (vörös csákónk vala) már ég. Hirtelen fölkeltem. De amint lábra akart állani, ekkor vettem észre, hogy lábára nem tud állani, mert az meg a hó-

⁷³ 2. (Hannover) huszárezred katonája.

⁷⁴ 11. (székely) huszárezred ezredesi osztálya.

⁷⁵ Szentkereszti Zsigmond báró (1817-1891) a 11. (székely) huszárezred őrnagya és osztályparancsnoka.

⁷⁶ Gál Sándor ezredes 1849. február 9-én indult Bemhez 5 gyalog zászlóaljjal, három század lovassal és egy hatfontos üteggel

⁷⁷ Bem 1849. február 23-án indult meg Marosvásárhelyről Urban ellen.

⁷⁸ Karl Urban ezredes (1802-1877), a császári-királyi hadsereg dandárparancsnoka.

⁷⁹ 1849. február 6-án a Bem tábornok által Bukovinába kiszorított Karl Urban alezredes Marosénynél meglepetésszerű támadást indított a Borgó völgyében állomásozó magyar csapatok ellen. Rövid összecsapás után sikerült elfognia a magyar parancsnokot, Koffler Bódog őrnagyot, és számos hadifoglyot ejtett. A sikeren felbuzdulva az osztrák csapatok újabb sikeres offenzívát indítottak február 11-én, a Riczkó Károly Ignác ezredes vezette magyar csapatok 17-én Királynémetinél súlyos vereséget szenvedtek.

⁸⁰ 1849. február 27-én.

⁸¹ A 15. (2. székely) határőrezredből szervezett két zászlóalj, a későbbi 83. és 84. honvédszászlóalj.

⁸² A 17. (2. román) határőrezred katonája. Az alakulat székhelye Naszód volt.

⁸³ A terület őrzésére egy 4000 fős hadosztályt biztosított, melynek parancsnoka Tóth Ágoston ezredes volt.

⁸⁴ Bánffy János báró (1817-1852) ezredes, az erdélyi hadsereg dandárparancsnoka.

⁸⁵ Utalás az értelmiségiek magas számára.

⁸⁶ Makray László (1815-1876) őrnagy és osztályparancsnok, később alezredes.

⁸⁷ Makray Kálmán az ezred hadnagya, később főhadnagy.

⁸⁸ Solymosi Lajos (1828-1907) az ezred hadnagya.

⁸⁹ 1849. március 9-én.

⁹⁰ August Heydte báró, császári-királyi őrnagy.

⁹¹ Illyen nevű főtiszt nem szolgált az erdélyi császári-királyi hadseregben.

ban elfagyott! Nagy bajjal, dörzsölés után valahogy csak mégis lábra állott, lóra ültettem és béküldöttem a századhoz, a csákót zsebkendővel kötöttem fejéhez, mert első része már elégett volt. A csizmát pedig nem lehetett lábáról lehúzni, kivágták és lábra nútra⁹² bocskor kötött. Reggelre csakugyan jelentkezett az ellenség előcsapatja a közeli falun túl.

Én erről rohanva tettem jelentést Makrainak, ki a riadót megfúvatván, a sereg megindult fölfelé.

Amint kiértünk a síkra, rakétaeső⁹³ fogadott. Ilyent még eddig a csatában nem láttam volt. Az ellenség csapatai a kis falutól nem igen látszottak, különösen a lovasság éppen nem. Mindazáltal Makrai az ágyúkat, lehetett vagy 6, fölállította és lövetett a rakéták helye felé. Néhány lövés után csakugyan nem jövént át a falun az ellenség, Makrai egy kis fakó lovon lovagolván, elkiáltotta magát: utánam vitezek! Előre rohamra! És elhájolván nyergében, maga indult sebes vágtatva bé a faluba. Mi utána, kivont karddal! A falu közepén is volt az utcának egy kanyarulata, itt a házak mögé volt fölállítva az ellenség lovassága. Ezt meglátva Makrai megcsendesedett és bévárt minket. Mi rendbe szedve magunkat, amennyire az utca szélessége engedte sorakoztunk, de már akkor a lovasság lőtt reánk, azonban nem nagy kárral. Mi is visszalőtünk pisztolyainkból s ezalatt gyalogosaink is kezdték a falut megkerülni, s így az ellenséges lovasságot háttámadással fenyegetni.

Igy történt, hogy Makrai ismét rohamot vezényelvén, neki rohantunk a huszároknak.⁹⁴ De azok nem várván be az összecsapást, elfutottak vissza. A falun átmelve láttuk még b. Hajte⁹⁵ úrnak hadtestét, de amint ágyúink helyezkedni, gyalogaink elé menni kezdettek, nem fogadott el csatát, hanem szépen visszavonulót fúvatott. Minket huszárokat Makrai a futó sereg üldözésére rendelt s el is indultunk. De alig haladtunk ¼ órát, jött a rendelet a visszatérésre. Bem intézkedett, hogy a múlt éjjel Szeben elfoglalta és elindult a Fogaras felől Segesvár bevételét tervelő Puchnernek tovább üzésére. Szeben üresen van hagyva és a megyesi hátvéd tábor rohamos meneteléssel induljon Szeben felé és megszakadás nélkül menjen oda, hogy még azon éjen odaérjen!

Elindultunk. Egész nap és múlt éjen sem pihenni, sem enni nem volt egy perc időnk sem. Magunk, lovaink kifáradva, kiéhezve de még inkább a szegény gyalogosok. Úgy segítettünk rajtuk, hogy 2 huszár az út két szélén menve, 4-5 baka összefogózkodott és a két szélő a két huszár lovához fogózkodva segítettük a menetelést. Éjfél utánra Szebenbe érkeztünk. Én Dani öcsém-mel a Mészáros utcában,⁹⁶ egy emeletes házban, honnan egy kapitány volt szálló, elmenekült volt, kaptam szállást. Reggelig egy kissé pihentünk, de úgy, hogy a megfagyott lábáról a csizmát késsel még Medgyesen kihalásítva, amint Szebenben szállásra érkezett, a lábát hideg vízbe dugtuk, másnap pedig orvosi kezelés alá vetettük, az elégett csákó helyett pedig mást kaptunk.

Nekem még akkor nap az a bajom érkezett, hogy östve felé parancsot kaptam, hogy egy szakasz huszár és fél század gyalogsággal 2 ágyút kísérjek ki Verestoronyra és ott az őrségnek adjam át. Bizony csak nagy bajjal tudtam ezen parancsot teljesíteni. De útközben felvidított egy kis epizód. A kísérő gyalogosok csíki székely atyafiak lévén, hadnagyukkal menet közben beszélgetve, panaszkodtunk éhség- és fáradságról. Ezt meghallva egy csíki

komé⁹⁷ így szól: „én annak a huszárnak, ki megengedné, hogy lovára fölülhessek bár egy fertály⁹⁸ óráig, tudnék adni egy darab sületlen hurkát, de hát etहनém-mel minden jó” – No atyafi! Mondám én, itt a lovam, hadd lássam azt a hurkát. Ezzel az atyafi benyúlván oldaltarisznájába, kihúzott abból egy egész szál szalámit, ideadta s azzal fölült a lovamra. Hol kapta, kied¹⁰⁰ atyafi ezt a hurkát, kérdém, mert az bizony most jól esik. Hát ahajt Szebenbe, mikor azon a setét garadison¹⁰¹ mentünk fel, annak oldalából szedték ki a fiúk s nekem is adtak vagy két darabot, került aztán a szalámi mellé egy kis kenyér is a csíki atyafiaktól, az amolyan jó fehér cipóból, sőt egyik még egy üveg pezsgő serrel is megiszta. Így a Vöröstoronyi út sanyarai enyhültek a csíki atyafiak becsületes kedélyeskedési által.

Az ágyúkat átadva visszamentem Szebenbe és itt örömmel vettem tudomásul az öreg Bemnek amaz intézkedését, hogy a Mátyás-huszár első százada Szebenben 2 hétig kétszeres zsoldal, mindennemű szolgálat alól fölmentetik, elismerésül azon lelkes áldozatnak, hogy a téli hadjárat egész tartalma alatt folyamatosan híven és a haza hálájára méltólag teljesítette honvédelmi kötelességét!

A kétheti időt igazán nyugalomra s különösen Dani öcsém lába gyógyítására fordítottuk. És itt bevégeződött a Mátyás-huszár első századának nem csak téli, hanem egyszersmind erdélyi hadjáratban való működése.

II. rész.

Következett a tavasz és nyári Magyarországon való működés!

Martius végén, vagy ápril elején,¹⁰² a napjáról elfeledkeztem, rendeletet kaptunk, hogy induljunk a Temesvár alatt a hadiszolgálatot felmondott régi székely huszárok fölvaltására¹⁰³. Nem örömmel váltunk meg az édes anyaföldnek mindnyájunk előtt oly kedves és drága határaitól és azon hadseregtől, mellyel együtt annyi nehéz napokat éltünk át a téli hadjárat alatt. Ám! A katonai parancsnak engedelmeskedni kellett és elindultunk Szebenből le Déva felé. Nem nagyon siettettük a menetelést, annyival kevésbé, mert a Piski hídnál esett hős Horváth Miklós után századunknak vezénylő kapitánya sem volt. Az igazán táblabíró hadnagyok, mint Jakab Elek, Berivói György stb. bár igen kedves jó fiúk voltak, de katonai előképzettség hiányában a rendes vezényltre nem igen képesek. Déván pár napot ültünk, hol a várból most is ágyúztak ránk. Leérve Facsétára, itt kaptuk ajándékol 2 kapitányunkat, és pedig első kapitánynak: Incze Dani,¹⁰⁴ másodiknak Incze Manó¹⁰⁵ erdővidéki székely huszár altiszt iskolákban képzett két becsületes székely atyafit. Atvéven Dani bácsi a vezényletet (a jámbor Manó, mint másodkapitány soha sem zavart sok vizet, igen derék, humánus ember volt) egyelőre némileges farkasszem néztünk, úgy mi a század régi képzett ember tagjai, mint Ő, a másnemű viszonyok között növekedett parancsnok! Ám az igazi műveltség és a haza sz[en]t ügye iránti közös lelkesültség csakhamar leontotta a válaszfalat. Összeszoktunk. Dani bácsi nem kívánt tőlünk megalázó katonai fegyelmet. Jót nevetett, mikor menetelés közben a gyönyörű hangú és kedves modorú Füzi Józsi vezetése mellett vígan énekeltek. Elkomorlyodott a komor nemzeti dalok hangja mellett. Én csakhamar bizalmasa

⁹² Olvasata bizonytalan. Talán nutria.

⁹³ Hadiröppentyű.

⁹⁴ A 11. huszárezred román kiegészítésű osztálya, amely mindvégig osztrák oldalon harcolt.

⁹⁵ Heydte.

⁹⁶ A nagyszzebeni Mészáros utca (Mitropoliei utca) a régi városházától indul ki, számos, műemlék épülettel rendelkezik.

⁹⁷ Koma.

⁹⁸ Negyed.

⁹⁹ Éhesen.

¹⁰⁰ Kend.

¹⁰¹ Lépcső.

¹⁰² Pontosabban április közepén.

¹⁰³ Tévedés, a székely huszárezred osztálya Bemmél érkezett a Délvidékre.

¹⁰⁴ Incze Dániel (1819–1896) az ezred századparancsnoka.

¹⁰⁵ Incze Manó (1824–1873), 1849. április 1-től az ezred alszázadosának nevezték ki.

lettem Dani bácsinak, mint magam is háromszéki székely huszár fajzat. Együtt voltunk szállva Lugoson egy tisztos agg, Asbóth úri háznál. Ott létünk alatt érkezett meg a hír Debrecenből, hogy Kossuth a „függetlenséget” a Nagytemplomban az országyűlés által elfogadtatta és kihirdetette.¹⁰⁶ A hír nagyon leverőleg hatott a tisztos agg férfúra. És világosan emlékszem a próféta jósátra: „ezen tény által Kossuth lehetetlenné tette a kibékülést és a harcnak egyik fél végsemmisülésével kell végződnie. Ez a fél pedig ki lenne más, mint a szegény, elhagyott magyar!”

Lugosról elindulva még Versecen állapodtunk meg. Itt a szép zsidó asszony kegye emlékezetes, melyről Jakab Elek volt főhadnagy úr is emlékeztethet! Régen volt... Elmúlt! Versecről Temesvár felé mentünk. Útközben már tanálkoztam az éppen hazanemőben lévő két községembeli régi huszárral. Kis Ferenc és Izsák Ferencel, kik terhes családjuk támogatása végett engedelmet nyertek a hazamenetelre. Ezekről izentünk agg szülőinknek öcsémel, hogy még élünk. Temesvár alá azután való nap érkezünk, midőn Villám ezredes¹⁰⁷ a várból ellötték volt.¹⁰⁸ De itt a vár ostromló seregnél meg sem állapodtunk. Híre jött, hogy a Temesnél (tán „Tömös” másoló jegyzék) Erdélyből kiszorított Puchner Orsovánál bejövén¹⁰⁹, Fehérttemplom felől közleget Temesvár felé, hogy azt az ostromló seregtől megtisztítva a várórséggel egyesüljön.

Ott termett Bem és vezérelt minket Fehérttemplom felé.¹¹⁰ Fehérttemplomnál azon körülményre emlékszem, hogy bár egész hadsereg volt ott, az u.u. Schiller térségi bornak kupáját 8 váltóért krajcáron kaptuk. Ihatott tehát bőségesen, akinek kedve volt rá. De rövid ideig tartott a bőség. Másnap magunk előtt láttuk Fehérttemplom előtt a Puchner egész hadseregét. Rendes csata fejlődött ki. De rövid ideig tartott. Puchner visszavonulót, mi rohamot kezdtünk. És ettől 3 egész napon át a leggyorsabb menetelésben üztük a szlatinai hegységen¹¹¹ át Mehádia-Orsova felé visszavonuló ellenséget. Élelmünk semmi. A hadvonalból kilépni halálos büntetés alatt tiltva volt. Mi Mátyás-huszárok többnyire legelő, a visszavonuló ellenség nyomában mentünk. Ezen útból emlékemben több epizód maradt meg. Legelső és legsajátságosabb, hogy midőn Szászka faluba beértünk és valami nagy raktár féle helyiségben östve megállapodtunk, östve egy szép fiatal leány meglátva engemet, egész bizalmasan rohant hozzám, megölelt és lelkesült, örömmel ömlengett: „Csakhogy még egyszer láthatlak, kedves angyalom!” Én egészen meg voltam lepelve, mert valóban sohasem láttam volt azon leányt. Hiába volt minden szabadkozásom! Ő mégiscsak az ő kedves Károlynak mondott. Igazán szerettem volna látni valaha azt a kedves Károlyt, ki annyira hasonlított hozzám, hogy egy szerető leány szemét családásba ejtette. Nem láttam soha. Az érzégsnek pedig hamar vége szakadt, mert már éjfélkor ki kellett mennem előőrsre az erdőbe, hol aztán magamat és szegény loamat ismét egész szerelmes tábor fogadott: a retentő csípős szúnyogoknak ezrei, melyek itt a kolumbácsi barlang¹¹² közelében igen kínos éjszakát okoztak.

Lovamnak egész háta földagadott, én pedig, ami kevés dohány és szivar készletem volt, reggelig mind elfogyasztottam, hogy némi távolban tartsam magamtól az alkalmatlan¹¹³ népséget. Szabadítóként jött a reggel, hogy indulhattunk az ellenség után. Pedig bizony ez is terhes utazás volt, ezen napon történt, hogy 2 cigány katonát Bem azért, mert éhségtől űzve egy erdei olá háznál két tyúkot s némi törökbúza kenyeret requiráltak, „brevi manu”¹¹⁴ agyonlövetett. Én is ezen napon egy cikk fokhagymát, melynek azelőtt ízét nem állhattam, Mihálna nevű közhuszártól egy darab félhuszatos bankóval vettem, hogy 2 nap óta semmi nemű ételt nem élvezett számtól az éhséget némileg űzzem. Ezen menetelés közben is századom megtartotta szokását, midőn hébe-korban¹¹⁵ az előcsapatból fölváltva a menetelő sereg közt haladott, feledve éhséget, nyomort, a soros rendbe menetelt, fölbontva, a jobb énekes fiúk egymás mellé állottak és Fúzi vezénylete alatt szépen énekeltek. Ebben maga az öreg Bem is nem egyszer hallgatag gyönyörködött. De egy nem tudom honnan odavetődött Bánffy ezredesnek úri guszusát nagyon sértette, s miután ez ellen Bemnél sikertelen panaszkodott, egyéb bosszút nem állhatván, gúnyosan „táblabíró úrfi” századnak nevezett. Ám azért a menetelés gyorsan és szakadatlanul tartott, mert Puchner urat pillanatig sem téveszthettük szem elől, mindig arra törekedtünk bosszantásainkkal, hogy valamiként csatát fogadjon el. De nem mert, mivel észrevette, hogy a Karánsebesben székelő Kabós őrnagy¹¹⁶ rendeletet kapott, hogy a Mehádia-Orsova felé vezető úton siessen elé, hogy ha valamiként elég korán érkeznek el, hogy Puchnerrel hátba szorítsa s így az egész hadsereget elfoghatnók. Nem sikerült. Puchner rohanva haladott vissza, és én midőn ismét az előcsapatnál Orsovára beérkeztünk, a menekülő osztrák tiszt urak párolgó ebédjéből jól ettem addig, míg a mi sergünk zöme beérkezett Orsovára¹¹⁷. S így 3 napi éhség után ismét élelmet tanáltunk!

Orsován néhány napot töltöttünk. Fördözöttünk a Dunában és a túlparttól a kedves szerb atyafiak lödöztek reánk, mintha úszó kacsák lettünk volna. Átjártunk a Duna közepén levő „Ada Káli”¹¹⁸ szigetre is. Pár nap múltán Orsován Bem Kabós őrnagyot hagyván, mi fölindultunk Mehádia felé. Mehádián ismét négy napi engedélyt nyertem, hogy még mindig gyengélkedő egészségemet enyhítse. Valóban használt is. Innen Bem visszamenvén Erdélybe,¹¹⁹ mi ismét Temesvár felé lettünk rendelve. Versecen egy heti pihenőt tartottunk. Ezután a Tiszán Becsénél átszállva, roppant melegben vezényeltek Szenttamás felé Jellassich¹²⁰ ellen. Ezen utazás ismét a legkínosabb volt. A rekkenő melegben, víz nélkül, elepedett főleg a gyalogságnak igen nagy része és rakásra hullottak ki a szegény fiúk a sorból.

Szenttamásra megérkezve, ott ha emlékezetem nem csal, valami Hauch¹²¹ (Kohlmann¹²²) nevű ezredes volt a sereg parancsnoka. Ezen utazásban szerencsém volt a hazámbeli székely huszárszázaddal, melynek parancsnoka Bölcs kapitány¹²³, főhadnagy éppen községbeli barátom, Izsák János, több községembeli

¹⁰⁶ 1849. április 14-én.

¹⁰⁷ Villámi Ferenc (1812–1849) ezredes, az V. hadtest dandárparancsnoka.

¹⁰⁸ 1849. április 29.

¹⁰⁹ Az Erdélyből kiszorított császári-királyi hadtest, amelyet ekkor Ignaz von Malkowski altábornagy vezetett, 10.000 főt számlált 46 löveggel, 1849. április 18-án tört be Orsovánál a Délvidékre.

¹¹⁰ 1849. május elején.

¹¹¹ A Zarándi-hegység része, Lippától 40 kilométerre, észak-keletre.

¹¹² Barlang Lászlóvára falutól 2,5 kilométerre délkeletre, a Duna közelében.

¹¹³ Alkalmatlankodó.

¹¹⁴ Rövid úton.

¹¹⁵ Hébe-hóba.

¹¹⁶ Kabos Károly (1814–1876) őrnagy, az orsovai dandár parancsnoka.

¹¹⁷ 1849. május 15-én.

¹¹⁸ Ada Keleh dunai sziget, Orsova közelében. 1872-ben a vaskapui vízerőmű építésénél vízzel árasztották el.

¹¹⁹ 1849. május 31-én.

¹²⁰ Josip Jellačić (1801–1859) gróf, horvát bán, császári-királyi altábornagy.

¹²¹ Ludwig Hauk (1799–1849) alezredes, a bánági bányavidék katonai parancsnoka.

¹²² Kohlman József (1808–1889) ezredes.

¹²³ Bölcs Sándor (1816–1857) kapitány, a 11. (székely) huszárezred századparancsnoka.

fiúk: Márk József káplár, Ütő Mihály és Fejér Mihály közemberek. Ezek, mint rendes katonák, szekéren hordóban ivóvizet és élelmiszert hoztak és ennek Ütő Mihály levén őre, én tőle ivóvizet mindig kaptam, s így a szomjúságtól mentve voltam.

A Szenttamás melletti Ferenc csatornán levő hídon a túl felőlről közelgő Jellassich táborával szembe átmenvén, én szakaszommal hadiszemlére előre küldtettem. A roppant térségen alig láttuk még az ellenséget. Azért bátran mentünk előre. Végre megláttuk az ellenséget – ágyúit fölállította – a mieink is hátunk mögött fölállították az ágyúkat és lödözni kezdtek.

Ámde oly távol volt a két vitéz sereg egymástól, hogy mindkettőnek golyói körülöttünk hullottak le. Különösen a mi ágyúink golyói minden pillanatban veszélyeztettek minket, mert többnyire hátunk mögött és mellettünk hullottak le. Egy ideig csak vártam, hogy vagy gyalogság, vagy lovasok jönnek elé és megkezdődik az apró fegyver csata is. Mind híjába! Nem jött a mi seregünkbelől senki felénk, sőt tapasztaltam, hogy ágyúink is mind lassúdnak a tüzeléssel. Nem volt mit tenni, visszaindultam. De az ellenség részéről sem jött semmi üldöző, csak az ágyúi szóltak szakadatlan. Visszaindultam tehát szép lassan, és amint visszaértem a csatorna mellé, akkor már a mi seregünk szépen visszavonult a hídon. Alig volt még pár ágyú a túlsó parton, de jött a parancs, hogy sietve vonuljanak azok is vissza, mert a hídászoknak rendelet van kiadva a híd fölszedésére. Visszamentünk tehát szép csendesen és minden ellenséges üldözés nélkül. A hidat szedni kezdték föl, hogy az ellenség át ne jöhessen. Senkinek sem jutott eszébe, hogy a szegény székely huszárok balra a csatorna mellett voltak oldalvédnek fölkelve, hogy az ellenség netalán ez oldalról védjék. Amint azonban Bölcs (?) meghallotta a mi ágyúink elnémulását, azonnal sietette a visszavonulást s maga is századával visszaindult. A székely huszárok közül némelyek, kik bíztak lovukban, a csatornán átúszattak. A század zöme akkor érkezett a hídra, mikor az már nagy részben föl volt szedve. Bölcs kapitány tehát parancsolt, hogy a padlókat azonnal rakják vissza, mert ekkor már csakugyan a vitéz ellenség is észrevevén, hogy nincs kitől féljen, kezdett közeledni. A székely huszárok a hídon visszajövet, kapitány Bölcsnek gyönyörű angol sárga kancája csintalankodván, a csak lazán visszahányt hídpadlót elrúgta s a lába bészorulván kettétört. Ez volt a híres sz[en]ttamási csatának egyetlen, de a szegény Bölcsre nézve igazán sajnos vesztesége, mert amint mondá, kedves lovát 1000 ft.-ért nem adta volna!¹²⁴

Szenttamásra visszajövet közöttünk már annyi csatát kiállt és soha eddig még nem retirált¹²⁵ csapatok között nagy volt az elégtelenség a vezénylet gyávasága miatt. Ezen alkalommal történt az a furcsa epizód is, hogy mi az akkor már hamvaiban lévő¹²⁶ Sz[en]ttamásnak nyugati felén, künn a szőlőskertekbe lévén elhelyezve, itt a hitvány vezénylet sem étel, sem italról nem gondoskodott. A csatorna víze a nagy melegben ihatatlan volt. Azért is rohamosan csoportosultak a fiúk, egy szőlős kertekben tanált kúthoz szomjuk oltása végett. Mídon a víz annyira apadt,

hogy már fölülről nem lehetett méríteni, egy gyalogos kemény fiú a kút rakásán beszállt a kútba s úgy adta ki kártyákban a vizet. Végre így sem merült meg a kártya, sőt valami kemény tárgyban megakadt. A fiú lenyúlt, hogy lássa meg mi az akadály. Ime! Kezébe akadt egy nagyhajú emberi hulla. Egész bakai flegmával megfogta a nagy haját, kiemelt egy egész ruhástól belehalt rácot és nyújtotta ki a fiúknak, mondván: no pajtasok! Ha jól itatok, itt van a hús is, már egyetek. Őcsém Dani éppen ezelőtt ivott volt a kártyából és még ott állott ama jelenetnél, mitől annyira elundorodott, hogy hideglelést kapott, melytől aztán csak a táborozás végén menekült meg ő is!

Ez alkalommal Sz[en]ttamásom látogatást tettünk Czintula¹²⁷ őrnagynál, ki mint székely huszár főhadnagy, 1826-30-ban Egerpatakon lévén állomásban, családjával igen jó viszonyban élt. Nagyon örvendett az öregúr, midőn megmondottuk őcsémmel kilétünket és mindkettőnkét hívott, hogy egy újonnan alakított bánati gyalogezrednél¹²⁸ vállaljunk kapitányi rangot. Azonban mi csak megmaradtunk a mi kedves Mátyás-huszár századunknál egyszerű altiszti rangunkban.

Pár napi téveteg bizonytalanság után mi elindultunk Sz[en]ttamásról és emlékezetemből kiesett, hogy minő helységnél kiállva a hadtest, tudomásunkra jött, hogy ezen alföldi hadsereghez fővezérül¹²⁹ a kormány a hős „Guyon”¹³⁰ tábornokot küldötte, ki megérkezvén, ma a vezényletet átveszi. Az egész tábor lelkesülve vette a hírt és kiállva el is vonultunk a szép szőke szakállú komoly angol előtt s ettől fogva egész a kapitulációig Guyon vezénylete alatt voltunk mi Mátyás-huszárok.

Amint a hadsereget megismerte és rendezte Guyon, elindultunk a közelgő horvát-rác tábor elé és elérkeztünk Szeghegy¹³¹ (vagy úgy is mondták: Szikics) mellé. Itt tábort ütöttünk s néhány napot künn a táborban a szép nyári östvéken különösen kedves időtöltésünk volt. Egy háromszéki, Török József¹³² nevű huszár őrnagy csakhamar megismerkedvén velünk, östvékenként jó borokat rendelt, eljött a mi századunkhoz, ottan a szép énekhangjai mellett nekem, mint honfitársnak a ganimédési¹³³ szerepet adta s ott párszor Guyon is megjelent közöttünk, gyönyörködött a feszélytelen víg életben, annyival inkább, hogy közülünk néhányan németül s egy pár szót franciául is beszélvén, aki a magyar nyelvet nem igen jól értette, itten társalghatott. Nagy gyönyörűségünk volt, különösen Pronit¹³⁴, második század Mátyás-huszár századosnak kedvenc dala éneklésében, ki franciás kiejtéssel oly édesen énekelt: „Sárga lú, sárga lú, selyem nyereg rajta! Most akartam Rózsám! Hozzad menni rajta. Most akartam Rózsám! veled mulatozni, fújják s rukkolót,¹³⁵ el kel maschirozni!”¹³⁶ És itt én ismét láttam magamon az isten kezét! A szeghegyi csata előtti nap délutánján magához rendelt Guyon és parancsot adott: vegyek magamhoz két legényt és rögtön induljak Szeghegyen át (ha jól emlékszem) Bajsa¹³⁷ felé és menjek sebesen mindaddig, míg a Duna mellett le felé jövő Kmety¹³⁸ hadseregét megtalanom. És ott jelentem azonnal magamat a fővezérnél s mondjam meg Guyonnak azon üzenetét, hogy siessen

¹²⁴ A fenti események 1849. július 3–4-én történtek.

¹²⁵ Hátrált.

¹²⁶ Szenttamás 1849. április 3-án, az elestekor égett le.

¹²⁷ Czintula Antal (1799–?) alezredes, dandárparancsnok.

¹²⁸ A szerző itt feltehetőleg a bánási németekből alakított 67. honvédszászlóaljra gondolt.

¹²⁹ Téves közlés. A délvidéki magyar hadsereg parancsnoka Welter Antal altábornagy volt.

¹³⁰ Guyon Richárd (1813–1856) vezérőrnagy, a IV. hadtest parancsnoka.

¹³¹ A szerző mindvégig Szeghegyről beszél, amely 3 kilométerre van Kishegyestől. Az ütközet azonban Kishegyes mellett történt

1849. július 14-én.

¹³² Török József (1825–1889) őrnagy, a 17. (Bocskai) huszárezred osztályparancsnoka.

¹³³ Ganümedész a Jupiter legnagyobb holdja. A szerző feltehetőleg itt a dalkísérő szerepre gondol.

¹³⁴ Lovag Prouvy Lambert (1812–?), aki azonban ekkor már őrnagy volt.

¹³⁵ Indulót.

¹³⁶ Menetelni.

¹³⁷ Falu Bácskában Topolya mellett.

¹³⁸ Kmety György (1813–1865) vezérőrnagy, hadosztályparancsnok.

gyorsan lefelé, mert pár nap alatt Guyon támadni fogja a Jellasich seregét, reméli győzedelmesen, és akkor legyen Kmeti hátul, hogy az egész horvát-rác hadat kerítsék bé. Én a vett parancs szerint még aznap elindultam az egészen ismeretlen helyen. Östvére csakugyan elértem Bajsát, és ottan a községi eljáráságtól tájékozást szereztem küldetésem iránya: a Duna felé. Reggel nagyon korán elindultam, de alig haladtam 1 órát, meghallottam a roppant ágyúzást Szeghegy felől. Tudtam már, hogy küldetésem céltalan, mert a pár napi támadást valószínűleg megelőzték a horvátok már támadással. Nem volt mit tennem mást. Sarkantyúba kaptuk 2 fiúval a lovakat. Vissza az ágyúhang felé, toronyirányában sebesen vágatva siettünk a csatába. Éppen akkor érkeztem oda, midőn már a horvát sereg megverve futásnak eredt és az én századom rohanva üldözte a futó sereget. Midőn a csatahelyre értem, láttam, hogy Dani öcsém a földön bajlakodik, megálltam és leszálltam lovamról, had lássam, mit csinál? Hát íme! Lovát egy ágyúgolyó szügyén bé s farán ki hosszába lőtte és ő egész flegmával az elhullott lóról a nyeret és poggyászt szedi le, mondván: no csak indulj a század után s valahogy szerezz egy gazdátlan lovat, mert mint látod a csillagvizsgáló már nagyon megalázta magát. T.i., amint a bárói csatában¹³⁹ egy vén olá az István bátyámtól Pálosról hozott szép barna lovát a lándzsával agyonszúrta, ott a csatában egy más lovat fogott, melynek tulajdona volt, hogy fejét nagyon fenn hordotta, ezért neveztük „csillagvizsgáló”-nak. Én azonnal indultam tovább, beértem mieinket és üztük egy darabig az ellenséget.

Ekkor láttam meg egy gazdátlan száguldó lovat, megkértem két pajtást, hogy kerítsük meg. Meg is lett. Megfogtuk és Mihálca legényemnek odaadtam, hogy vezesse öcsémhez. Azután ez volt Dani öcsémnek Szászvárosig harci lova. Igaz, hogy félszemű volt. De különben jó állat.

Ettől fogva a horvát-rác tábornok nem szüntünk meg üldözni. Átmentünk a gyönyörű fekvésű, roppant nagy kiterjedésű „Temerin”¹⁴⁰ nevű falun, mely a vád rácok dühének lett¹⁴¹ egészen áldoztatja s romban-hamuban hevert előttünk. Láttam a római sáncokat¹⁴² és elmentünk egészen „Titel”-ig,¹⁴³ hová a mérhetetlen tiszai mocsárok közé vonult vissza a vert had. Mondám, hogy Szeghegyen ismét láttam az Isten szabadító kezét fölöttem. És ezt úgy, hogy amint a csata előtti napon vett paranccsal elindultam helyemre, a jobbszárny legvégén egy másik altiszt állott és midőn kora reggel a horvátok észrevetlenül megtámadták Guyon sergét, azok annyira elényomultak, hogy a mi századunk már a horvát gyalogok puskatüzélése között nyergelt és azon fiú, ki az én helyemen állott, midőn éppen lovára felült volt, egy fegyvergolyótól mellben tanálva, azonnal meghalt. Ez a golyó, ha én el nem küldetem, nekem volt szánva!

És Titel alatt ismét láttam az Isten kezét. A roppant nagy Tisza ingoványon át csinált keskeny úton Titel ostromához kö-

zeledni természeti lehetetlenség volt,¹⁴⁴ különben is sajkáink, csónakjaink nem lévén, az egész Titel ostromlási kísérlet elvezett munka volt. Ám a gyalogosok és utászok bajlódtak némi átmenési kísérletekkel. Minket pedig lovasokat a Titeltől délre eső cserjés erdőnek szélén állítottak föl csodálkozni. Én egy kisi-dei ott állás után rosszul érezve magamat a nyeregben, leszálltam és félre mentem s az erdő szélén ledőltem. Alighogy ledőltem a földre, azonnal jött egy 48 fontos ostoba golyó Titeltől és valószínűleg az én fehér Lillám lévén a célpont, egyenesen a lovam feje fölött menve el, esett le a földre. Ha lovamon ülök, kétség nélkül az a golyószörny fejemet szakítja le.

Titel alól csakhamar a haza végsorsa felé siető katasztrófa szólított el. Gyors menetelésben siettünk Szeged felé. Mikor Szegedre értünk,¹⁴⁵ már ott volt az egész kormány és volt roppant fejtelenség. Perczel Mór¹⁴⁶ az utcán igaz honfi fájdalommal panaszkodott, hogy eladták a hazát a sok idegen vezérnek tehetetlensége és árulása miatt. Bízák rá a magyar hadsereget. Ő még most is megvédi a hazát. Szemere Bertalan¹⁴⁷ egy emeletes ház ablakából intette a népet türelemre. Mi ezen zajongás között haladtunk sorban. A város közepe táján állott „Kossuth” s midőn előtte elhaladtunk, kalapját megemelve így szólt: „tisztelet és hála a haza nevében a haza hű fiainak, a hű Mátyás-huszároknak!” Ekkor láttam legelőször a haza nagy fiát. Azután még egyszer láttam futólag, midőn Visockival¹⁴⁸ egy sátorban beszélgetett a végmenekülés előtti napon.¹⁴⁹ Alig hiszem, hogy lellem hő vágya, hogy a szent öreget még egyszer láthassam, teljesüljön! Sírba visszük mi is mindannyian a hő vágyat, hogy az önálló független Magyarország dicsőségét láthassuk! A delegáció¹⁵⁰ megalakulás, annak hű bérencei osztrák provinciává tették a szép hazát! Jaj minékünk, akik lelkesedtünk s mindent áldoztunk egykor a szabad hazáért.

Szegeden mindenütt fejtelenség, zavar volt. A nagyszerű védsáncokat még mindig hányták, emelték. Minket kivittek Dorozsmára. Itt egy becsületes magyar családnál szállásoltam be, mivel még Versec óta soha nem volt annyi megállapodásunk, hogy fehéreneműmet megmosathattam, a becsületes háziasszony vállalkozott arra, hogy megmossa. Ám midőn kiteríthette volna száradni, jött a parancs, hogy menjünk! Azon csurgó vizesen tettem be a pakkzsákba és indultam. A haditanács elvégezte, hogy a Tisza vonalat föl kell adni,¹⁵¹ mivel vereség esetén a sereg veszélyezve van a Tiszán való visszavonulás miatt. Átkeltünk tehát a Tisza bal partjára. Otthagytuk Szegedet és a nagy költséggel hányt védsáncokat, egy kardcsapás, egy pusztaszó nélkül. A magyar napja hanyatlásnak indult és rohamos gyorsasággal haladt el!

A Tiszán átkelve Szőreg alatt állítottat fel az összes hadsereg és Mészáros Lázár lett kinevezve Dembinszkivel együtt hadvezérnek¹⁵². Mi legfeljül a jobbszárnyon foglaltunk helyet. A Tisza

¹³⁹ 1848. október 11-én a 11. honvédszászlóalj két százada és egy század Mátyás-husár Báré és Katona falvak mellett összecsapott a román felkelőkkel, akiknek egy részét lefegyverezték.

¹⁴⁰ Falu Újvidéktől észak-keletre, 15 kilométerre.

¹⁴¹ 1848. augusztus 30-án.

¹⁴² A római sáncok nevű délvidéki védvonal egy bástyaszerű magas vonalat képezett, mely háromszög alakban vette körül Goszpodince községet. A háromszög átfogója 10 km (nagy római), két befogója 6 és 8 km hosszú volt. (kis római) A sánc jobbszárnya Csurog, balszárnya Káty, közepe Goszpodince. Méretei csak a nagy római sáncnak ismerjük: mellvéd magasság 5,7 m, vastagsága 11,4 m volt.

¹⁴³ 1849. július 23.

¹⁴⁴ A délvidéki hadszíntér nyugati részén volt a Titeli fennsík, melyek csak töltésvonalakon keresztül lehetett megközelíteni. A mocsarak, lápok – még a nyári kiszáradás alatt is – nagyban meg-

nehezítették a gyalogság és tüzérség mozgását.

¹⁴⁵ 1849. augusztus elején.

¹⁴⁶ Perczel Mór (1811–1899) vezérőrnagy, ebben az időszakban nem volt beosztása.

¹⁴⁷ Szemere Bertalan (1812–1869) miniszterelnök és belügyminiszter.

¹⁴⁸ Józef Wysocki (1809–1873) vezérőrnagy, a lengyel légio parancsnoka.

¹⁴⁹ 1849. augusztus 16.

¹⁵⁰ A delegációk intézményét az 1867. évi kiegyezési törvény hozta létre. Mind az osztrák, mind a magyar parlament 60-60 főt delegált a közös ügyek költségvetésének elfogadására.

¹⁵¹ 1849. augusztus 5-én.

¹⁵² 1849. július 29-én a magyar kormány – a lemondott Mészáros Lázár utódjául – Henryk Dembinski gróf altábornagyot nevezte ki fővezérnek.

hídja védve volt. Az átszállás az ellenségnek lehetetlennek látszott. Mi közöttünk az elkeseredés, az elzántság oly magas fokra hágott, hogy bármi oktalanságra készek lettünk volna. Leginkább desperációnak¹⁵³ nevezhetnők a jobbak kedélyállapotát. Míg így kétes bizonytalanságban, elkeseredve állottunk, híre futamlott, hogy Szegeden jóval alól a Zánini olasz ezred áruháza¹⁵⁴ folytán észrevétlenül az ellenség hidat vert a Tiszán és már nagy részben át is költözött és a csata kezdődni fog. Örömmel vártuk a pillanatot, melyben reményünk szerint az osztrákok fölött teljes diadalt veendünk.

A csata napján, augusztus 8-án¹⁵⁵ délelőtt hozzánk lovagolt nagy tarka lován Mészáros egy pár törzstiszt kíséretében. Megállt előtünk és így szólt: „No, Mátyások! Hallottam, hogy ügyes emberek vagytok. Ma meleg napunk lesz. De ti ügyeljetek arra, hogy az öreg király ott az égben gyönyörködje ma rajtatok.” Mikor beszélt volna, már az ágyúzás megkezdődött és egy nagy bomba alig pár lépésre az öreg Mészárostól csapódott a földre. Minden ember el volt képedve és a jövő pillanatban már Mészárost megsemmisítve lenni hittük. Ekkor történt, hogy a század elején csendesen álló Incze Dani kapitány észrevétlenül lovát sarkantyúba kapva odaszóktetett, hogy a bomba éppen lovának hasa alatt volt. Általános meglepetés helyeslő zúgása vonult végig ajkaikon. De a bomba kialudt és nem pattant szét. Így a veszély elmúlván, Mészáros látható megilletődéssel katonásan köszönve nyargalt tovább. Mi pedig Dani bácsinak hőstette iránti szíves elismerésünkkel adóztunk. A csata az egész vonalon megkezdődött. Velünk szembe a „Fiekelman”¹⁵⁶ dragonyosok állottak. Kétszer-háromszor összecsaptunk. Volt köztünk különösen egy hadnagy: Zeyk (talán) Miklós¹⁵⁷ nevű, gyönyörű angol pej telivér ménen, csendes, szóvalan ember, a Zeyk család tulajdonával, nehéz hallás, szikár test és rettenthetetlen bátorsággal. Ez csak intett hátra nekünk és maga ment elől, mindig valamelyik Fiekelman tisztet szemelve ki ellenfelül s többnyire megfutamítva azt. Egyik összecsapásánál levágta a tisztet, hogy az a lováról lebukott, a szép ló száguldani kezdett. Megfogtuk, vezetőkre¹⁵⁸ adtuk. Mi tehát a jobbszárnyon mindig előnyben voltunk, eszünk ágában sem volt a visszavonulás, sőt igazán jó hangulattal ismételtgettük derék ellenfeleinkkel az összecsapást. Ámde délután felé azon vettük észre, hogy nyargonc jön Guyontól és gyors visszavonulást fútat, mivel a mi balszárnyunkat az ellenség egészen visszanyomta s mi már-már elvágva vagyunk a seregtől. Szomorú szívvel, haragosan kezdtük a visszavonulást és lassan követett a Fiekelman ezred.

Ezen túl, ami történt, annak elbeszélése fáj, keserűen fáj az én lelkemnek! A szörgei csata örök gyalázatja a magyar szabadságharcnak. Az az oktalán zavart félelem, az a feltartóztatlan árként hömpölygő futás, amilyen akkor a magyar táborban erőt vett, még az emlékezetben is fájdalommal tölti el a lelket!

Mi a Mátyás-husár két százada és az újonc Bocskai ezred¹⁵⁹ huszárai 6 ágyúval lassan meneteltünk hátrafelé. Hellyel-közzel Guyon fölállította az ágyúkat és lövetett, ami által az üldöző ellenség gyors rohanásában némileg késleltetve lett. Így tartott az másnap is. Ekkor Guyon egy pár tisztjével kifáradva betért egy a nagy pusztaságon lévő tanyához valami enyhítőt venni magához. Incze Dani kapitány ezt észrevéve, meglátsította a mene-

tünket és figyelt az ellenség közeledésére. Nem helytelenül, mert csakhamar föltűnt a Fiekelman kakastaraj és csak nagy bajjal tudtuk kihívni a házból Guyont. Ő ezzel lóra kapva el is nyargalt annyira, hogy többet nem láttuk Temesvárig. Mi csak megdélgettünk, de a szakadatlan össze-össze csapás és pihenés nélkül már kétnapi lovaglás kimerítette volt erőnket, s miután semmi intézkedést nem láttunk, hogy a futó gyalogságot valaki feltartani és rendbe hozni megkísérle né, mi is megindultunk az ágyúkkal ügetve. Midőn jócskán előrehaladtunk volna, jött velünk szembe Dembinszki csupán másodmagával, minden segítség nélkül. Incze Dani lévén a legnagyobb tiszt, ráfordult Dembinszki és parancsolta, hogy azonnal megállítva és rendbe szedve a lovaságot, az ágyúkat szegeztesse ki és az üldöző ellenséget tartóztassa föl mentől tovább. Szegény Dani bácsi mondotta, hogy mi már harmadnap óta teljesítjük ezen kötelességet magunkra hagyatva, de már kimerültünk. Ám a goromba lengyel főbelövetéssel fenyegetvén, szegény Dani bácsi engedelmességet és mondotta: „No fiúk! Engem tudom nem lövet föbe a lengyel medve. Álljunk meg, várjuk be az ellenséget és haljunk meg!” Megállottunk. A 6 ágyút kiszzegettük és vártuk a lovas embernyi magasságú törökbúzák között az ellenség megérkezését. Nem kellett soká várunk. Csakhamar föltűnt a réz kakastaraj! Az ágyúk kartáccsal fogadták. Erre ők is elé vonták ágyúikat, fölállították és löni kezdtek reánk. Mi nem voltunk többen, csak a Mátyás-husár két század romja és a Bocskai huszárok egy szép fiatal zászlóalja.¹⁶⁰ Amint az ágyúzás folyt, mintegy fél óráig láttuk, hogy az egész oly szép és impozáns kinézésű Fiekelman ezred 12 ágyúval sorakozva, igazán egy falással elnyelhet minket. Erre Incze Dani bácsi a végcsüggettség hangján kiáltott: „Rohamra fiúk, utánam!” és benyargalt az ágyúk közé, világosan láttam, hogy a tüzekek között kardjával hadonáz. Azzal eltűnt szemem elől és többé nem láttam a harc folyamában. Ugyanezen összecsapásánál történt, hogy Újfalvi Samu igen szép magas úri fiú, ki a Szeged alatt Zeyk által levágott tisztnek lovára fölült és fehér köpenyegét, permetező esős idő lévén magára vette volt, amint meglátta a saját ezredét, úgy elvitte oda, hogy többé őt nem láttuk. Ugyanezen csatában veszett el végképp a kedves derék Marillay Lipót, ki tudtommal soha nem is került többé elé. Szintén itt vágta le balkarját Mentovich Eleknek, a tanár Mentovich Ferenc testvérének, és mivel semmi orvosi gondoskodás nem volt, elvérzett és meghala. Mikor az a roham megtörtént és fölcusdva szétnéztünk, akkor láttuk meg, hogy egészen körbe vagyunk kerítve és nincs menekülés, az egész Fiekelman ezred, mint egy gyűrű vett körül és mind kisebb-kisebb körre szorít. Itt láttam egy szép jelenetet, melyet nem szabad elhallgatnom. Közel hozzám a nagy törökbúza közt volt egy szép fiatal, alig 17 éves Bocskai huszártiszt, gyönyörű szép lón ülve, bizonyosan valamely nagy családnak kedves fia. Ez nem lévén mit csináljon, nyergébe elébújt és bízta magát lovára. Csakhamar mellette tement egy szép nagy magas daliás Fiekelman kapitány és kardja lapjával nem nagyon súlyosan hátára ütve, jó magyarsággal így szólt: „Haszontalan, csoré¹⁶¹ szájú gyermek! Mit keressz te itt, menj haza és szopjál!”

Szorultságunkban hozzám vágat Nép Sándor egy, a József huszároknál¹⁶² szolgált altiszt, kissé ivó ember, de különben

¹⁵³ Reményvesztés.

¹⁵⁴ Téves közlés. A magyar oldalon küzdő, olasz kiegészítésű 16. (Zánini) sorgealgeezred két zászlóalja 1849. február 27-én, a kápolnai csatában kapitulált az őt bekerítő császári-királyi csapatok előtt.

¹⁵⁵ A szerző összekeveri az eseményeket. Augusztus 8-án a magyar csapatok Csatádnál harcoltak, Csiszér az itteni eseményeket meséli el.

¹⁵⁶ A szerző itt a 6. dragonyosezredre gondol, amely Karl Ludwig Ficquelmont nevét viselte.

¹⁵⁷ Zeyk Miklós (1822–1887) az ezred főhadnagya.

¹⁵⁸ Kantár.

¹⁵⁹ 17. (Bocskai) huszárezred.

¹⁶⁰ Osztyála.

¹⁶¹ Zöldfülű.

¹⁶² 2. (Hannover) huszárezred.

derék katona és így szólt: „No, öcsém Csiszér! Itt vagy meg kell adni magunkat, te pedig tudom erre nem nagy kedvvel bírsz, én meg ha megcsípnek, mint szökevény a golyót biztosra veszem, vagy kivágnunk magunkat! A te Lillád tudom belé megy a tűzbe is, mert mint remondát¹⁶³ én tanítottam. Látnod amott azt a kis nyílást! Ott még a gyűrű nem szorula egészen össze. Rajta! Előre a Lillával, én melletted leszek és kardom véd a kardcsapástól. Utánunk fiúk! Előre!” Erre aztán én úgy tettem, amint mondvá volt. A Lilla érezte a helyzet válságos voltát, kétszerezett gyorsasággal rohant a jelzett nyílás felé, az a mi rohamunk által kissé megszeledett és pár perc alatt kinn voltunk a szorító gyűrűből.

Többet aztán mi sem maradtunk hátra. Rohantunk előre, míg aztán több gyalogot hátra hagyva, östve felé megállapodtunk, hogy össze szedjük kissé magunkat. Ekkor leszálltam a Lilláról, körülnéztem és még pajtásaim mutatták, hogy íme, a Lillának nincsen bal szeme. Megvizsgáltuk, hát bizony volt bal szeme, csak hogy a szem fölött a homlokon valamely jó éles Fiekelman kard a bőrt egészen elvágta és az lefittyenve a bal szemet eltakarta, s az egész fejet vérről fedte bé. A derék Lilla ezen érvágyásra még csak nem is hederített, kimostuk sebjét, föl kötöttük a bőrt és az mondtuk: katonadolog! s mentünk tovább. Azaz, hogy mentünk volna. De akkor vettem észre, hogy a nyereg alól a pokróc elesett és a nyereg alatt a bőre egészen föl van törve. Bizony ez még csúfabb dolog volt. Hanem hát a Lilla azt is bekén túrte és a pokrócot egyelőre székelve zekeposztó köpenyemmel pótoltam, erre mentünk tovább tört szívvel, rossz kedvvel!

Így érkezünk Temesvár alá, hol a döntő csatát elvesztettük¹⁶⁴ s ezzel vége volt a magyar szabadságharcnak. Mert ami ezután következett, az már csak a lefegyverzés, megsemmisítés volt.

A temesvári csatában ismét velem vala az Isten szabadító keze. Itt is a jobbszárnyon állottunk. Kapitányunk csak Incze Manó volt, ki szokott egykedvűségével állott a század mögött. Guyont sehol nem láttuk. Ő a vezérkar töprengéseit osztotta. Midőn így álltunk, láttuk, hogy a jobbról fekvő falu (talán Sz[en]tandrásnak neveztek) túlsó végén az osztrák tüzérek alig 5-6, rendezik a röppentyűasztal elhelyezését. Én ezt látva, kiáltottam Incze kapitányunk: engedje, hogy egy szakasz huszárral menjek és azt a röppentyűteget fogjam el. Erre oda szólt a hátul álló Bocskai huszár őrnagy, mint az ott lévő legnagyobb tiszt, mondván: „Ne hősködjék az úr! A csata még nincs megkezdve, nem szabad rendet bontani. Hanem, ha csakugyan személyes vállalatot akar, éppen most érkezett a parancs a vezértől,¹⁶⁵ hogy Arad felől váróban van 2 ágyú, mivel itt, a jobbszárnyon nincsen elég ágyúnk, annak elérkezését siettessem. Rendelem azért önnek, hogy sebes vágatva induljon az aradi útra és mindaddig menjen, míg a 2 ágyút tanálja és azok vezetőjének rendelje meg a legsebesebb hajtást s kísérje ön is gyorsan ide, hogy a megkezdődő csatában használhassuk!” A parancs ki volt adva, katonának engedelmeskedni kellett. Sarkantyút adtam a Lillának és elrohantam egyedül az egészen ismeretlen helyen Arad felé. Alig haladtam ¼ órát, meghallottam az ágyúk bömböléséből a csata megkezdését. De a 2 ágyút még sehol sem láttam. Ismét gyorsabban lovagoltam s csakugyan, m. e. félórai lovaglás után elértem a 2 ágyút. Ámde nyomorult helyzetben. A tiszt, kire az ágyúk vezetése bízva volt, csak harmad-negyed magával volt. A kocsisok ugyanis, sőt a tüzérek egy része is, amint meghaltak az ágyúzást Temesvár alatt, megtagadták az engedelmességet. Néhány kocsis levágta az ágyúból a lovat, elnyargalt vele, a tüzérek egy része gyalog menekült vissza Arad felé. A szegény

tiszt és néhány ember pedig hiányos ló erővel csak lassan haladhattak. Én megmondtam a rendeletet s magam is segédkeztem az ágyúk gyorsabb vitelénél. Kevés ideig csak haladtunk is. De egyszer meghallottuk, hogy az ágyúzás vissza Temesvártól keletre és szaggatottan kezd hallszani. A tiszt erre úgy nyilatkozott: „a mieink retirálnak, oda nincs miért vinni az ágyút.” erre visszaindult Arad felé, híván engemet is, hogy menjek vele, mert különben mire visszaérek, az elhagyott helyen már ellenség lesz. Én nem engedtem. Visszaindultam a csata helyére. Mikor a helyre érkeztem, honnan elindultam volt: irtózatossá látvány terült el előttem. Mint aratáskor a kévék ezrei, úgy feküdt a sok elhullott ember a földön.

A csata helyéről már az ellenség is egészen el volt vonulva.

Én egyedül állottam, megtört szívvel. Hadtestem és közöttem volt a győztes-diadalmas sereg, jobbam felől az ellenséges temesvári várórség, föl szabadítva az oly régen tartott ostromzár alól. A hellyel merőben ismeretlenül, a kétségbeesés gondolatai vettek uralmat rajtam. Sorsomra... nem! Istenre bízam magamat, elindultam a sereg után. A Temesvárra menő úton láttam egy pár kakastaréjos csákót lehullva, ebből láttam, hogy a mieink háta megett a várbeli őrség is kicsapott volt. Bémentem az erdőbe. Láttam az ostromló vezér, Vécsey¹⁶⁶ által épített szép villákat. Embert sehol nem láttam senkit. Átmentem az erdőn és akkor jó messzi távolban tűnt fel előttem az üldöző osztrák tábor, mely a mi menekülő seregünket előttem egészen elfedte. Elhatároztam, hogy kitekerek bal felé a seregek által letarolt helyről és megkísértem, hogy ha valamiképp sikerülne, bár éjszakai meneteléssel megelőznöm az ellenséget és elérni mieinket. Sikerült! Hogyan? és miként? Én azt máig sem értem. Isten vezérelt. Lugosra már enyémekkel értem bé. És itt ért a legkeserűbb csalódás. Még eddig mind azt hittük, hogy az erdélyi sereg épen van és mi Déva, vagy Szászváros körül egyesülve azzal, közösen meg győzni fogunk! Ám Lugoson már tanáltuk az erdélyi hadsereg roncsából jött menekülőket, kik tudatták velünk a szomorú valót, hogy Erdélyben magyar hadserget nem, hanem a diadalmasan eléhaladó muszka Lüders¹⁶⁷ hadtestét fogjuk tanálni. Hogy ezen éjszakát miként éltem át, a kétszer-háromszor föl vonta pisztolyom szívembe lövéstől mi tartott vissza? Arról én ma sem tudok számot adni. Ismét az isten keze!

Lugosról elébb menve, hogy Dobra és Facséton miképp hívott föl Bem, hogy ki akar még csatázni vele? Miként állottunk ki a fölhívásra néhányan, miként vonultunk föl Déváig, az mind ismeretes a történelemből. Déván felül a mi századunk jobbról a szőlők alá volt állítva. Már hallottam híret, hogy Bem néhányad magával a havasokon át menekülni kíván. Én mindenáron vele akartam menni. Ezért Füzi barátomat, ki akkor Bem vagy Guyon mellett volt, megkértem, hogy az indulásról legénye által értesítsen. Nagyon ki voltunk éhezve. Öcsém és Kis Zsigmond nevű pajtás bementek a városba, hogy valamiképp egy kevés ételt készíthessenek. Meg is lett a tokány készítvé, én bémentem. Meghagytam Mihálcza legényemnek, hogyha Füzi úrtól izenet érkezik, azonnal rohanjon utánam és értesítsen. Alig érkeztem bé, a küldönc Füzitől megjött. Legényem utánam, s midőn a tokányt éppen elfogyasztottuk volt, érkezett oda. Lovaink künn lévén, rohanva futottam öcsémekkel ki és ültünk lóra. Át a városon, le a Maros mellett, keresni az utat, melyről Füzi ígérte volt, hogy valami jellel megjegyzi. Midőn a Maros mellett az út tekeredésig jutottunk, láttuk, hogy alig 10 lépésre jön az osztrák sereg előcsoportja. Visszatértünk helyünkre, megadva sorsunknak magunkat. A dévai kapituláció¹⁶⁸ Beke ezredes által

¹⁶³ Kiképzetlen.

¹⁶⁴ 1849. augusztus 9-én.

¹⁶⁵ József Bem altábornagy.

¹⁶⁶ Vécsey Károly (1809–1849) vezérőrnagy, az V. hadtest pa-

rancsnoka.

¹⁶⁷ Alekszandr Nyikolajevics Lüders (1790–1874) gróf, orosz gyalogsági tábornok, a cári V. hadtest parancsnoka.

¹⁶⁸ 1849. augusztus 19.

a muszkáknak, az ottani kétségbeestére a lelkes magyar fiúknak, a Marosba ágyúknak, fegyvereknek belédobálása, mind ismert történelmi tények.

Én csak annyit jegyzek még meg, hogy Szászvárosig lovam, fegyverem nálam hagyatott és a muszka fehér lovas ezred¹⁶⁹ elég kíméletesen bánt velünk. Szászváros alatt már elszedték kardjainkat, de a lovak még rendelkezésünk alatt hagytak. Lillát kérte tőlem egy muszka 8 aranyon, én 10 alól nem adtam. Alku közben odajött egy sötét arcú ember és kérte, hogy ő ad érte 100 pft. fekete bankót, kérdém, kié legyen? Mondá: én Axenti Severu¹⁷⁰ vagyok! Félre, undok, rablógyilkos! mondtam, ha 1000 forintot adnál sem adnám neked ezt a becsületes magyar lovat! Axenti úr, ha akar, emlékezhetik ezen jelenetre.

Nekem maradt hát a Lilla. De csak másnapig. Másnap ugyanis megállítottak, kevéssel a Szeben és Fehérvár felé elvált úttól, egy patak mellett. Rendelet adatott, hogy a tisztek és kiknek saját lovuk van, menjenek át a patakon, azok indulni fognak Szebenbe. A gyalogosok, és akiknek állami lovuk van, a lovat átadva, maradjanak túl a patakon. Azok holnap Fehérvárra fognak menni.

Komoly tanácskozást tartottunk öcsémrel, hogy mit tegyünk? Ekkor már itt volt velünk Zsigmond öcsénk is, ki szintén Dévánál kapitulált az erdélyi sereggel. Arra határoztuk magunkat, hogy inkább veszessük el lovainkat, de Szebenbe ne menjünk. Így lett, hogy az azelőtti napon még 100 fíot, vagy legalább is 8 muszka aranyat eldobva, szegény Lillát ingyen adtam át, öcsém is a félszemű Szeghegyit, az ellenségnek. Magunk pedig tört szívvel maradtunk gyalog.

Másnap bekísértek Fehérvárra, ott bezártak egy nagy kertbe, mely amint mondták a r. cath. püspöki uradalomhoz tartozott-Semmi élelmezés, semmi gondoskodás a m.e. 6000 nyomorult honvédről.

Másnap d. e.¹⁷¹ én messzi távol a kert hátulsó részében búsongva ülve, hallottam nevemet hangoztatni mindenfelé. Fölállva oka után tudakolódtam. Mondták: menjek a bejáró kapuhoz, mert parancs vár reám. Elé tolakodva láttam, egy osztrák törzstiszte, igen jóakarató, szelíd arccal, néhány altiszt által körülállva. Amint megérkeztem elibe: kérdezte németül, hogy írni és beszélni németül tudok e? Igenlő válaszomra parancsolta, hogy lépjek ki a kertből és álljak a már korábban odahívott fiúk közé.

Keves idő múlva a mellénk rendelt katonák őrizete alatt elvezetett, ha emlékezetem nem csal, Baumgarten őrnagy úr, be a városba. Engem egy más magyar fiúval a várral szemben lévő Sárka Házba bevitt. Elém adott egy rovatos ívet, mely mintául volt készítve. Rendelte, hogy olvassam. Midőn látta, hogy értem, magyarázatot adott, hogy ama rovatos ívet többszörösítve, abba az élénk vezetendő fiúkat ketten, két egyenlő példányba vezessük bé és a munkát azonnal kezdjük meg. Az őrnagy úr nagyon kedves, humanus ember volt. Naponta eljárta a 3 helyen folyó összeírási helyeket, megvizsgálta a munka menetét. Én nagyon megnyertem a tetszését. Megengedte, hogy én 2 testvéremmel Fehérvárt lakó Csiszér Lajos bátyánk házában lakhasunk. Természetesen befolyt erre a ház leányainak, különösen a kedves rokon Jozefának kérése is. Munka közben nemcsak a rendes élelmezést rendelte ki az őrnagy úr, hanem egy pár alkalommal meg is ajándékozott egy egyforintos ezüst tallérral. Szívélyesen hívott, hogy álljak bé önkényesen¹⁷² az osztrák seregbe, ő nem bocsát el maga mellől s biztosít, hogy legrövidebb idő

alatt tiszté képeztet. Aki elképzelné tudja, hogy minő utalat és mily megvetés uralta lelkünket azon időben minden iránt, ami a zsarnok elnyomó osztráktól jött, az érteni fogja, hogy ezen magában oly derék embertől jövő kedvező ajánlatot nem fogadtam el, sőt elé terjesztve a nemes szívű katona elé agg szülőim terhes anyagi helyzetét, 3 fivéremnek bevégezetlen növelését:¹⁷³ kérvén kértem, hogy egyezzenek belé hazameheteemben. Természetesen ő ezt határozottan nem tehette, fölötte levén a sorozó bizottság, melynek határozott parancsa volt, hogy minden arra való forradalmi foglyot kímélet nélkül sorozzon bé. De tett annyit, amennyit tehetett, elnézést. S így sikerült nekem a toborzó bizottságtól menlevelet nyernem. De egyedül nem akartam menni, két fivéremet s több jó embereimet Háromszékre szerettem volna az együtt menésre megnyerni. Tanácskoztunk a menekülési lehetősége felől. Egy östve megkísértettük a Maros melletti nagy törökbúzák között kimenekülni a Fehérvárt körülvevő őrző osztrák katonaságon. Nem sikerült. Az olá csősözk rajtakaptak. De nem jeleztük nekik menekülési szándékunkat. Úgy tekintettek tehát, mint törökbúza orzókat és visszakísértek a püspöki kertbe. Másnap azon indítványt tettem, hogy az én összeírásomban egy egész zászlóalj oláh újonc van Kolozsvár és Szilágyság vidékéről, kik többnyire 17-18 éves ifjak lévén nem soroztattak bé és így másnap tömegesen indulnak Kolozsvár-Felvinc felé. Ezek közé vegyüljünk bé mi is s így kísértük¹⁷⁴ meg a fehérvári őrség körmei közüli megszabadulást. Úgy lett! Szerencsésen átjutottunk az őrségen. De még Tövisen is lovasság állott őrt felülvizsgálni az „Entlasz paszokat.”¹⁷⁵ Itt is bizony csak a köztünk m. e. 30 háromszéki menekülők között lévő több magas-ügyes fiúknak mankóra támaszkodó, sánta test eltorzítása által lehetett elkerülni a már is láthatólag gyanakodó huszár tiszt figyelmét.

Tövisen búcsú látogatást tettem a századunkban úgynevezett „uram bátyám” Pálfi Károly kedves barátomnál, kit azóta – fájdalom – az életben többé nem is láttam. Éppen ebédnél tanáltuk a kedves családot, melyben, amint láttam egy pár szép gyászoló nő is ült az asztalnál.

Pálfi nagy örömmel látta szabadulásunkat és igazán a régi magyar táblabírói szívességgel fogadott, mutatott bé a család tagjainak. Mi természetesen az akkor hetek óta mosatlan, rongyos honvéd ruhánkban teljesen nem voltunk szalonképesek. A kedves nők ezt látva, hogy ne feszélyezzenek minket, lassúdan átvonultak egy más szobába. Uram bátyám pedig a szépen megsült egész malacot béhozatván, asztal mellé ültetett és oly szíves ellátásban részesített, minőben mi hónapok óta nem részesültünk. Szívesen marasztott továbbra is s mi örömmel maradtunk volna, de nem lehetett, eltávoztunk a társaságtól. Azért csakhamar búcsút mondvá a kedves jó pajtársnak, kimentünk a menekülő csapathoz és indultunk tovább. Östvére Felvince értünk. Itt a leégett megyeház¹⁷⁶ romjai között pihentünk. Innen más reggel a szabadító újonc oláhoktól elvált untunk. Ők mentek Torda-Kolozsvár felé. Mi pedig indultunk az aranyosszéki székelyföld felé, ottan remélvén a székely atyafiak közt szíves fogadtatást és a meneküléshez segédkezést.

Másnap Kocsárdon¹⁷⁷ reményünk szerint teljes szívességre tanáltunk. Egy egerpataki beteg, elerőtlenült társunkat, a ma is élő Dénes Györgyöt itt hagytuk, ha jól emlékszem egy Kónya nevű szíves családnál. Innen másnap östvére Ludas,¹⁷⁸ vagy Kutyfalván egy uradalmi nagy csűrben vertünk tanyát. Az éjszaka csak eltelt, de hajnal felé olá csapatok kezdettek mutatkozni

¹⁶⁹ Dzsídásézred.

¹⁷⁰ Ioan Axente Sever (1821–1906) román prefekt. Nevéhez fűződik Nagyenyed 1849. január 8–9-i felgyújtása és lakosainak lemészárolása.

¹⁷¹ Délelőtt.

¹⁷² Önkényesen.

¹⁷³ Nevelését.

¹⁷⁴ Kíséreltük.

¹⁷⁵ Elbocsájtási engedély.

¹⁷⁶ Városház. Aranyosszék székéháza Kövenden volt.

¹⁷⁷ Székelykocsárd.

¹⁷⁸ Marosludas.

fenyegető magatartással. Nekünk, a körülbelül 30 menekülőnek semmi védőfegyverünk nem volt s nem tudom, mi történik, ha a falu végén, Vásárhely¹⁷⁹ felől néhány, m.e. század osztrák gyalogság nem közeledik. A két rossz közül a kisebbiknek mentünk elé. Szembe indultunk a katonákkal, kiknek láttára a mi hű oláhaink tartózkodó állást foglaltak. A csapat vezető tisztnek megmutattam az elbocsátási passzust, hogy Fehérváron a sorozó bizottság elbocsátván, hazánkba, Háromszékre igyekszünk. Erre a tiszt úr elég lovagias volt, minden további akadályozás nélkül elbocsátani.

Így örvendve csaknem a csodás menekülés fölött, vígan haladtunk föl tovább a Maros mellett. A Nyárad vizénél föltértünk a folyam mentén, nem mentünk bé Marosvásárhelyre. Itt a Nyárad mellett östve egy községben, talán Ilencfalván, ismét egy háromszéki rokon, Földes nevű családnál tanáltunk igen szíves fogadtatásra. Egyik szomszédos rokon családnál éppen török-búzákat szedtek volt azon napon. Elvittek oda s ottan a „fosztoká”-ban vígan tölt az östve! Másnap tovább menve, midőn Göcs felől a balavásári hegynek indultunk, valamelyikünk észrevette, hogy a hegytetőn egy székely asszony mindenféle kézjelekkel mutat a hegy tulsó felére s nekünk kezével int a bal felől elterülő cserjés felé. Kiszámítottuk, hogy a jóasszony bizonyosan túlfelől császári katonákat lát s azoktól kíván megmenteni. Nekiindultunk hát, a nem távol fekvő erdős cserjének s szerencsésen be is értünk abba, mikor megláttuk, hogy egy jókora csapat katona érkezik föl az úton a hegyre. Egy pár fáradtott fiú nem jött velünk, hanem szembe ment a katonákkal. Nem fogták el, hanem ami rajtuk még valami érték volt, abból szépen kivetkőztették. Mi a Balavásári hegytetőn, a szőlők között mentünk tovább és csak Kelementelkén mentünk bé. Éppen vasárnap volt. Élelmünk semmi. Föl-szoltunk páronkint a faluban élelmet kéregetni. Én Kónya Gerő, később s[epsi]szentgyörgyi járásbíró barátommal éppen a ref. papi házhoz jutottunk. A lelkész úr templomból kijöve éppen. Dúsan terített asztalánál ült, midőn mi rongyos honvédek pitvarába érve sorsunkat panasztuk. Mi, kik a becsületes népnél, mióta Székelyföldre jutottunk mindenütt a legszívesebb fogadtatásra tanáltunk, ezen még fiatal ref. lelkész úrnál vérünket arcunkba toló szavakat halottunk. Később, midőn én ref. esperes, Kónya barátom meg járásbíró volt, sokszor emlegettük a kelementelki ref. pap úrnál tanált fogadtatásunkat és emlegettük, hogy jó lenne egy köszönő iratot küldeni az 1849. szeptember egyik vasárnapján nyilvánult szíves fogadtatásért. Nem tettük. Sőt én 1873-ban, mint akkor már esperes, Marosvásárhelyen személyesen látva azon tiszteletes urat, elég türelmem volt nem említeni neki a történeteket. Kijöve a paplakról, egy utcasarkon lévő magas tornácos háznál egy körülbelül 50 éves özvegy nő meglátván, behívott házához, szívesen fogadott s csakhamar elé szállingó társakat is behívtuk oda s ottan azoknak keresménye s a jószívű özvegy nőnek szolgálatkészségéből éhségünket csillapítva tovább indultunk hazafelé. Pár nap múlva béérkeztünk Székelyudvarhely mellé Szombatfalvára. Őcsém a többi társakkal hazamentek Háromszékre. Én itt maradtam, hogy az akkor már Székelyudvarhelyen lakó fivéremmel, Cs[iszér] Istvánnal a család sorsának miként intézéséről értekezem. Pár napot Szabó Gábor barátom házában töltöttem, értesíttem bátyámat ott léte mről és mikor lehető hozzá mehetésemet kértem. Bátyám izent, hogy csak várjak ott, mert muszka tisztek vannak nála szállva s majd kitudakolja azoktól szándékukat, ha bémegyek. Rövid időn egy östve kiküldötte cselédjét, hogy bémegetek. Bémentem és egy napot mellékszobában töltöttem elrejtve. Más östve két muszka tiszt, egyik kapitány jó kedvvel csájoztak¹⁸⁰ bátyámmal, ki beszéd közben megemlítette ott léte met. Azonnal rohant a kapitány szobámba, már akkora én is egy kicsit átöltöztem volt.

Karon fogva vezetett az asztalhoz és amennyiben lehetett vígan értekeztünk vegyesen, német és olá nyelven. Azután csakhamar eltávoztak a muszkák, én bátyámmal megbeszélve, hogy legjobb lesz, ha az öreg úr mellett pap leszek s így a 3 kisebb fiúnak tovább tanítását, a család anyagi ügyeinek lassúdan rendezését eszközölöm, még szeptember végén hazajöttem Egerpatakra. Itt töltöttem azon év végét Karácsony György, most fülei pap barátommal készülgetvén a már 1847-ben elhagyott papi szigorlat letételére.

Így lettem 1850. ápril[is] 14-én megválasztva egerpataki segédpapnak atyám mellé, hol azóta [1]871. febr[uar] 15-től 1891. nov[ember] 24-ig, mint sepsi ref. egyh. m. esperese, most, mint az idő és életgondok, bajok, betegségek által megtört öregember még lélekzem és ezen nagy években átélt élményeimet, hánytatásaimat az emlékezetből híven, minden túlzás, vagy szépítés nélkül megírtam, úgy vélvén, hogy ezáltal is egy parányka szolgálatot tettem annak az örök emlékü szabadságharc történelmének megírásához.

Egerpatakon, 1892. évben.

Csiszér Gábor s. k.
egerpataki ref. pap

*

Ezen 1892-ben, gyengélkedő beteges állapotomban nehezen olvashatólag írt emlékiratomat, n[a]gys[á]ljos Koós Ferenc ny. m. kir. tanfelügyelő, 1848/49-beli Mátyás-huszar bajtársam, maga számára letisztáztatván, midőn a tisztázott példányt átnézés végett velem közölni szíves volt, arra vonatkozólag most, 6 év után következő észrevételeket és kiegészítést tartom szükségesnek tenni. U.m.:

- 1) Az emlékirat minden tételeit, mint a valósággal megegyező tényeket legjobb tudomásom szerint ma is fenntartom! Éppen azért:
- 2) Bámulatomat fejezem ki azon tévedés fölött, hogy a Vasárnapi Újság 1898. évi folyamában egy régi honvédtől megjelent cikksorozatban, a vízaknai csata napjául ismételt 1849. január 4-ike íratik. Ezen csatának napja elvitathatatlanul február 4-dike volt!
- 3) A Gracza György által írt 1848–49 évi szabadságharc történetében¹⁸¹ az 1849. július 14^{iki} szeghegyi csatának Wetter tábornok van vezérként megnevezve. Ez szintén nagy tévedés, mert ott a fővezér Guyon tábornok volt és mi Wettert azon hadtestnél soha nem is láttuk.¹⁸² Szintén vastag tévedés, vagy rosszakaratú ferdítés ama több történelmi iratokban említett állítás, hogy Guyon „a horvátoktól vereséget szenvedett volna.” Mi Szeghegyen az ellenségen teljes és föltétlen győzedelmet nyertünk és folytonos diadalmenettel üldöztük egészen Titelig, hová az a mocsárok közé, mint hitvány béka bévonta magát. Titel alól a magyar kormány rendeletére indultunk és mentünk Szegedre, anélkül, hogy a gyáva ellenség csak nyomunkba lépni is merészelt volna!
- 4) Nem hallgathatom el azon erős egyéni meggyőződéseim nyilvánítását, miszerint Szeged feladása, a szőregi nyomorult csatavesztés, Temesvár alá vonulás és ottani végső megveretésünk, egyenesen és határozottan a Dembinszki fővezérré nevezetésének volt átkos eredménye. Az a vezér makacs, önfejű, az egész hadseregnél teljesen népszerűtlen, sőt utált egyéniség volt. Sőt erős hitem, hogyha rossz akarat nem vezette, akkor hadvezéri képessége

¹⁷⁹ Marosvásárhely.

¹⁸⁰ Teázta.

¹⁸¹ GRACZA György 1894–1898.

¹⁸² Lásd 103. lábjegyzet.

merőben hiányzott. Különbözik hogyan lehetne megérteni, hogy veszteség esetére a sereg visszavonulásáról ne intézkedjék és a barátságos Arad helyett az ellenséggel rakott Temesvár alatt fogadja el a végzetes csatát?

Végül 5) Úgy vélem, hogy igen tisztelt Koós barátom nem fogja hiú dicsekedésnek tekinteni, ha idejegyzem azon valódi tény, miszerint én az 1848/9 szabadságharcban még három testvéremmel, tehát 4 fivér vettünk részt és harcoltunk végig. U.m.:

- a) Én Csiszér Gábor, ki születtem 1826. aug[usztus] 21-én, tehát 22 éves iskola végzett ifjú léptem bé önkéntesen, a legelső között a honvédek közé.
- b) Dániel, ki született 1829. év július havában, tehát, mint 19 éves tanuló ifjú szintén velem szolgált a Mátyás-husár 1. században egész végig. És pedig úgy, hogy már 1848 októberében, midőn Kolozsvárot gróf Mikes¹⁸³ ki vezettet az oláhok ellen, a bárói csatában egy öreg bős oláh (pika) lándzsával lovának szügyét átszurta és ő csak oláhnak feje széthasítása által menthette meg életét. 1849. július 14-én pedig a szeghegyi csatában ágyúgolyó lőtte ki lovát alóla, anélkül, hogy ő legcsekélyebb sebet kapott volna, pedig a piski csatában is életveszélyben forgott. 1867 után az újjáalakított honvédséghez állott bé, és mint honvéd kezdő főhadnagy halt meg Nagynyeden.
- c) Zsigmond, született 1831. augusztusban, tehát mint 17 éves tanuló ifjú lépett a Háromszéken alakuló gyalogezredbe s ott, mint őrmester végig harcolván, velünk együtt Dévánál kapitulált. Azután visszament a kollégiumba, pap lett Parajdon, hol még ma is folytatja hivatalát.
- d) Mózes születet 1833. októberben, tehát mint 15 éves gyermek vétette föl magát a Gábor Áron¹⁸⁴ tűzérei közé és mint tűzmester kedvence volt őrnagyának. A segesvár-fejéregyházi¹⁸⁵ csatában ágyúja összelövetvén, ő hajadon fővel kezdett az elé rohanó muszkák elől a törökbúzák között a Küküllő felé menekülni. Szerencsére egy derék székely huszár főhadnagy, egerpataki Balykó György¹⁸⁶ megismervén őt, lovára fölkapta s így mene-

kült meg a Petőfi s annyi más derék fiúnak azon csatában történt gyásos sorsától. Azután is végig harcolt, míg a zsidói fegyverletételnél,¹⁸⁷ mint kiskorú gyermek haza lett bocsátva. Azután sok hányattatás között menekülvén a besorozástól gazdatiszt lett és 1869-ben Ladamoson halt meg oly fiatalon tífuszban.

Ennyi áldozat egy szegény igénytelen református pap, id. Csiszér Gábor és nője Bede Ágnes¹⁸⁸ talán elég áldozat volt a hazának, melytől ők soha semmi jutalmat nem kértek és nem is kaptak. Mi és még életben lévő két testvér talán jogosan mondhatjuk Tóth Kálmánnal a visszaemlékezésben „Nem fért önzés, haszonvágy a szívbe”, „Ezt csak a hon szent neve tölté be”, „Hogy szerettük, hogy küzdöttünk érte”, „S nem kérdeztük, hogy lesz-e majd bére?”, „Oh, mi mindent adtunk a hazának”, „Most meg mindent a hazától várnak!”¹⁸⁸

Nos hát én most sem várok semmit a hazától, csak egy csendes sírhelyet, melyben törődött agg testem elvégre nyugalomra találjon! Különbözik is tudom, hogyha tán a honvéd menházba¹⁸⁹ kérnék helyet, Bánfi¹⁹⁰ úr elég kegyelmes (?) lenne elutasítani kéréssel, miért, hogy én még most sem tudok az 1848^{iki} magasztos eszmékről lemondani s az azokat sárba tipró delegátus¹⁹¹ (?) kormányának hozsannát kiáltani? Nos hát had jöjjenek azok a magas hozsannák velem a síromba! Tán nem soká késik már az a várt idő!

Egerpatakon, 1898. márc[ius] 22.

Csiszér Gábor
ref[ormátus] lelkész

Ezen naplót n[emze]t[es] Csiszér Gábor ny. ev. ref. esperes barátom az én kérésemre írta, én pedig az erd[élyi] ereklyemúzeumnak küldöm be.

Brassó, 1898. október 18.

Koós Ferenc
volt Mátyás-husár
kir[ályi] tanácsos, nyug[almazott] tanfelügyelő

Süli Attila – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, Kapisztrán tér 2–4., H-1014; sul.attila73@gmail.com

¹⁸³ Bethlen Gergely.

¹⁸⁴ Gábor Áron (1814–1849) őrnagy a székely tüzérség parancsnoka.

¹⁸⁵ 1849. július 31-én.

¹⁸⁶ Az ő személyét nem sikerült azonosítani.

¹⁸⁷ 1849. augusztus 25-én.

¹⁸⁸ Tóth Kálmán (1831–1881) költő és újságíró *Visszaemlékezés*

című versének 5. versszaka.

¹⁸⁹ A Soroksári úton lévő épület, amely 1872-re készült el. Az időskori honvédek otthona volt.

¹⁹⁰ Bánffy Dezső báró (1841–1911), magyar miniszterelnök.

¹⁹¹ Az osztrák és magyar parlament delegációira való utalás itt a kiegyezés elfogadóira vonatkozik.

Irodalom

FERENCZI Zoltán

1896 Petőfi Bem táborában. I., *Vasárnapi Újság*, 43. évf., 44. sz. 730–732.

GRACZA György

1894–1898 *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*, I–V, Budapest.

HERMANN Róbert

2001 *A szabadságharc hadtörténete*, Budapest, 2001.

2014 Műfajok és tendenciák az 1848–1849-es erdélyi napló- és emlékirat-irodalomban, in: Hermann Róbert, Benkő Levente (szerk.): *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára*, Barót–Sepsiszentgyörgy, 221–269.

KEDVES Gyula:

1992 *A szabadságharc huszárai*, Budapest, 1992.

SÜLI Attila

2011 *A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése 1848-ban*, Sepsiszentgyörgy.

Viața, familia și memoriile lui Gábor Csiszér

(Rezumat)

Gábor Csiszár, plutonier al Husarilor Matia s-a născut în anul 1826, în satul Aninoasa, într-o familie de preoți reformați, cu ascendenți nobili din partea mamei. În timpul Revoluției a servit la Husarii Matia, de la început până la capitularea din anul 1849. S-a însurat în anul 1854, iar în anul 1858 a preluat parohia din Aninoasa de la tatăl său, unde a servit până la moartea sa din anul 1899. Între anii 1872–1891 a fost proto-popul Eparhiei Reformate din Sepsi.

Memoriile sale sunt o importantă sursă privind istoria regimentelor de husari din timpul Revoluției de la 1848–49.

The Life, Family and the Memoir of Gábor Csiszér

(Abstract)

Gábor Csiszár sergent of the Matthias Hussars, was born in 1826 in the village of Egerpatak (Aninoasa) in a family of protestant priests, and with noble ascendants. During the Revolution of 1848–49 he served at the Matthias Hussars, from the breakout of the revolution until the capitulation in 1849. He got married in 1854, and took over the parish of Egerpatak from his father in 1858, where he served until his death in 1899. Between 1872–1891 he was also the dean of the Protestant Diocese of Sepsi.

His memoir is a valuable source for the history of the hussar regiments during the revolution of 1848–49.